

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет

Кафедра філософії та суспільних наук

Кваліфікаційна робота на тему:

**«КАЛЬВІНІСТСЬКА РЕФОРМАЦІЯ У
ШВЕЙЦАРІЇ (30–60-ТІ РР. XVI СТ.)»**

**Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)»**

здобувача першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

Романа КАМ'ЯНЕЦЬКОГО

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат історичних наук, доцент

Юрій ДРЕВНІЦЬКИЙ

РЕЦЕНЗЕНТ:

кандидат історичних наук, доцент

Степан ПРИЙДУН

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕАЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1. 1. Історіографічний огляд.....	8
1.2. Джерельний комплекс.....	13
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИТОКИ КАЛЬВІНІСТСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ У ШВЕЙЦАРІЇ.....	15
РОЗДІЛ 3. КАЛЬВІНІСТСЬКА РЕФОРМАЦІЯ У ШВЕЙЦАРІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ.....	24
3. 1. Життєвий шлях і формування поглядів Жана Кальвіна.....	24
3.2. Теологічна концепція Жана Кальвіна: «Настанови християнської віри».....	28
3. 3. Вчення про державу і права Жана Кальвіна.....	33
3. 4. Женевська модель: церковні ордонанси, консисторія та дисципліна.....	38
3.5. Консолідація та поширення кальвінізму.....	45
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ.....	51
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Актуальність проблематики дослідження. Реформація XVI ст. стала визначальним процесом не лише для Європи, але й усього світу, адже релігійні дискусії, започатковані Мартіном Лютером у Священній Римській імперії трансформувались у загальноєвропейський політичний рух, спрямований на подолання монополії католицької церкви, не лише у сфері релігії, але й політики й економіки. Ідеї секуляризації політичного й релігійного життя, запропоновані на початку XVI ст. синхронізувались у часі із процесами централізації влади й початком становлення національних держав. Гостра критика католицького віровчення й догматики, принципів співвідношення світської й духовної влади виявились актуальними не лише для децентралізованої політичної системи тогочасної Священної Римської імперії, але й інших європейських держав, які перебували у пошуку оптимальної моделі політичного й економічного розвитку. Ідея секуляризації стала потужним чинником подальшого зміцнення світської влади й запорукою капіталістичного розвитку провідних європейських держав.

Очевидно, що консервативний варіант Реформації, запропонований Мартіном Лютером, соціальною базою, якого було дворянство й бюргерство не міг бути універсальним для усього європейського континенту, адже ідеї збереження монархії, навіть у реформованому вигляді виявлялись непридатними для інших європейських держав. Відтак, ідея секуляризованої й реформованої монархії лютеранського формату, стала основою для подальшого розвитку реформаційних рухів, які відстоювали більш плюралістичний підхід до принципів державного врядування у форматі республіки.

Поширення вчення Ульріха фон Цвінглі у Швейцарії, стало відгуком на лютеранську Реформацію на німецьких землях й у своїй політичній концепції дотримувалось республіканських принципів, намагаючись розв'язати проблемні питання політичного устрою Швейцарської конфедерації, однак ключові цінності цього руху мали досить локальний характер та не могли претендувати на статус універсального реформаційного вчення актуального для усієї Європи. Натомість ідеї французького теолога Жана Кальвіна виявились більш

універсальними та актуальними для європейських держав, адже, окрім республіканських принципів врядування, кальвінізм пропонував ідею самоврядності релігійних общин, максимально стимулював активну участь у підприємницькій діяльності через ідею обраності та обґрунтовував радикальну відмову від католицької догматики, пов'язаної із пишнотою культу.

Саме у Женеві було апробовано варіант Реформації, запропонованої Жаном Кальвіном, який був не лише теоретиком, але й практиком, саме під його керівництвом у цьому швейцарському кантоні було встановлено жорсткий теократичний режим у форматі республіки. Незважаючи, на це кальвінізм, на відміну від цвінгліанства вийшов далеко за межі Швейцарської конфедерації й залишається провідною протестантською течією сучасності.

Актуальність теми зумовлена кількома чинниками. По-перше, кальвінізм справив величезний вплив на розвиток європейської релігійності, освіти, політичної думки й господарської етики, тож з'ясування його витоків зберігає наукове значення. По-друге, швейцарська Реформація має виразну специфіку, пов'язану з унікальним устроєм Швейцарського союзу, і не зводиться до німецького лютеранського зразка. По-третє, в українській історіографії проблематика кальвінізму висвітлена значно слабше, ніж лютеранська Реформація, що робить тему перспективною для дослідження.

Дослідження кальвіністської Реформації у Швейцарії дає змогу зрозуміти, як локальний рух міського церковного оновлення перетворився на міжнародну релігійну, культурну й суспільно-політичну силу.

У методичному аспекті актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю критичного аналізу інституційних трансформацій суспільно-політичного устрою Швейцарії у 30–60-х рр. XVI ст. як детермінанти формування європейського республіканізму та нової капіталістичної етики праці. Дослідження цього періоду через призму теократизації Женеви та релігійного радикалізму дозволяє сформувати у майбутнього вчителя історії професійно значущі компетентності, необхідні для деконструкції ідеологічних міфів у межах Нової української школи. Вивчення зазначеної проблематики має

високий прикладний потенціал для шкільної історичної освіти, оскільки забезпечує вчителя науковим інструментарієм для пояснення учням генезису західноєвропейської демократії та витоків сучасної модернізації як ланок єдиного процесу еволюції світової цивілізації.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний аналіз становлення теологічної доктрини й політичної моделі, інституційних форм і наслідків кальвіністської Реформації у Швейцарії XVI ст.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу;
- охарактеризувати суспільно-політичне й релігійне становище Швейцарського союзу напередодні кальвіністської Реформації;
- висвітлити життєвий шлях, богословську систему й політичну концепцію Жана Кальвіна;
- визначити женевську модель церковного й політичного устрою в контексті розвитку Швейцарської конфедерації;
- з'ясувати шляхи консолідації та поширення кальвінізму й наслідки конфесійного поділу Швейцарії;
- визначити методичний потенціал проблематики дослідження у шкільних курсах історії та розроблення відповідних навчально-методичних рекомендацій для учнів закладів загальної середньої освіти.

Об'єктом дослідження є кальвіністська Реформація у Швейцарському союзі XVI ст. як релігійно-історичне явище.

Предмет дослідження – становлення, розвиток та імплементація теологічної доктрини й політичної концепції кальвінізму у контексті реформаційних процесів у Швейцарській конфедерації.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 30–60-х рр. XVI ст. Нижня хронологічна межа обумовлена початком активної реформаторської діяльності Жана Кальвіна та його переїзду до Швейцарської конфедерації. Нижня – прийняттям Другого Гельветичного сповідання (1566), що символічно завершило формування реформатської ортодоксії у Швейцарії.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Швейцарської конфедерації у межах кордонів XVI ст.

Методологія дослідження базується на фундаментальних принципах наукової об'єктивності та історизму, що дозволяє розглядати події у їхній логічній послідовності та взаємозв'язку. Реалізація дослідницьких завдань забезпечена застосуванням комплексу загальнонаукових методів, зокрема аналізу, синтезу, індукції та дедукції, методу абстрагування та конкретизації, що сприяли систематизації фактологічного матеріалу.

Особливу роль у розкритті теми відіграють спеціально-історичні методи: історико-хронологічний (для реконструкції динаміки розгортання реформаційних процесів), порівняльно-історичний (для зіставлення моделей церковно-державних інституцій та інструментів контролю у різних швейцарських кантонах), а також системно-структурний та типологічний методи. Методологічна цілісність роботи досягається шляхом інтеграції системного та міждисциплінарного підходів, що дозволило здійснити всебічний аналіз інституційних та конфесійних трансформацій суспільно-політичного устрою Швейцарії на основі залучення репрезентативної джерельної бази.

Наукова новизна і теоретичне значення бакалаврської роботи. Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у комплексному переосмисленні інституційних та конфесійних трансформацій у Швейцарії 30–60-х рр. XVI ст. як детермінанти формування ранньомодерного республіканізму та нової капіталістичної етики праці, а також у розробці методичних підходів до висвітлення теми релігійного радикалізму й теократії в межах шкільних курсів історії. Теоретичне значення дослідження визначається концептуалізацією наслідків реформування церковно-державних інституцій та міжкантональної інтеграції, що поглиблює наукові уявлення про механізми ідеологічного контролю над суспільством і приватним життям громадян та слугує теоретичним підґрунтям для модернізації змісту шкільної історичної освіти.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їхнього використання як теоретико-методологічного підґрунтя для подальших

наукових досліджень із питань трансформації релігійно-політичних систем ранньомодерної Європи та еволюції моделей взаємодії церкви й держави. Сформульовані висновки мають прогностичну цінність для аналізу сучасних ідеологічних доктрин суспільного контролю і водночас мають прикладне значення для шкільної освіти. Матеріали роботи можуть бути інтегровані в освітній процес 8-х класів у межах концепції НУШ, сприяючи розвитку професійних компетентностей вчителя історії щодо деконструкції ідеологічних міфів та об'єктивного висвітлення причинно-наслідкових зв'язків між релігійним радикалізмом і викликами суспільній толерантності та демократичному розвитку.

Структура й обсяг бакалаврської роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (40 позицій).

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕАЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Історіографічний огляд.

Визначальна роль зародження й поширення кальвінізму у розвитку реформаційних ідей і утвердженні республіканських принципів врядування в Європі та поза її межами обумовили популярність цієї проблематики дослідження як істориками, такі і релігієзнавцями й культурологами. Адже саме кальвінізм як протестантська течія виконував функцію не лише релігійного вчення, але й політичної ідеології, спрямованої на обмеження чи деконструкцію монархічної форми правління в західноєвропейських державах та їхніх колоніях. Поступове поглинання кальвінізмом цвингліанства є яскравим підтвердженням цієї тези. Варто зазначити, що саме кальвінізм став ідейно-політичним підґрунтям революційної боротьби Нідерландів проти іспанського панування і таких прикладів в історії західної цивілізації є чимало.

Загалом історіографію проблеми дослідження можна поділити на дві групи: загальна та спеціально-тематична. Виходячи із специфіки проблематики дослідження, яка носить міждисциплінарний характер, всередині кожної із груп можна застосувати й географічний принцип систематизації наукової літератури й виокремити праці західних дослідників й українських вчених.

Загальна історіографія проблеми дослідження - це теоретико-концептуальні праці з історії Швейцарії, протестантизму або ранньомодерного часу, вивчення яких, дозволяє простежити характерні тенденції зародження реформаційного руху в Європі або особливостей політичного розвитку Швейцарської конфедерації у досліджуваний період, а відтак і сформулювати цілісне бачення кальвіністської Реформації у Швейцарії у 30-х – 60-х рр. XVI ст.

Щодо спеціально-тематичної історіографії, то її складають наукові розвідки, об'єктом дослідження яких є безпосередньо кальвіністська Реформація

у Швейцарії або особливості суспільно-політичного розвитку швейцарських кантонів у досліджуваний період.

Однією із ключових праць для нашого дослідження є праця Фолькера Райнгардта «Історія Швейцарії. Від початку до сьогодення», яка пропонує комплексний підхід до розуміння політичного й соціально-культурного розвитку Швейцарії. Автор приділяє питанням Реформації окремий розділ й акцентує увагу на важливості розвитку реформаційних ідей, зокрема кальвінізму, у швейцарських кантонах для подальшого розвитку протестантизму як основи розвитку політичного плюризму [33].

Важливе теоретико-методологічне значення для нашого дослідження має концептуальний підхід американського політичного філософа Френсіса Фукуями, викладений у його фундаментальній праці «Витоки політичного порядку». Автор розглядає європейську Реформацію, зокрема її кальвіністську модель, не лише як релігійний феномен, а як потужний каталізатор інституційної модернізації Заходу. У межах своєї теорії політичного розвитку Ф. Фукуяма обґрунтовує, що протестантизм відіграв ключову роль у руйнуванні середньовічних патріархальних та кланових зв'язків через вимогу індивідуальної релігійної грамотності, що фактично започаткувало формування свідомого громадянського суспільства. Крім того, дослідник зазначає, що протестантський наголос на абсолютному авторитеті Божественного Закону суттєво зміцнив європейську традицію верховенства права, змусивши як світські еліти, так і пересічних міщан підкорятися єдиним правовим і моральним нормам. Таким чином, праця Ф. Фукуями дозволяє розширити історіографічні рамки теми та проаналізувати кальвіністську реформацію у Швейцарії через призму теорії побудови ефективної, правової та підзвітної держави [38].

Не менш цікавим є погляди Н. Дейвіса, презентовані у його фундаментальній праці «Європа. Історія», у якій він розглядає кальвінізм не просто як релігійну течію, а як перший транснаціональний протестантський рух, що зруйнував релігійну монополію католицизму. Історик визначає Женеву як головний інтелектуальний та місіонерський центр Європи, порівнюючи її соціокультурний

вплив із середньовічним Клюнійським рухом. Дослідник наголошує на республіканському устрої кальвіністських громад, який виховував у вірянах незалежність від світських монархій та сформував ідеологічне підґрунтя для майбутніх європейських антиабсолютистських рухів [12].

Вагоме значення для аналізу геополітичного контексту та франкомовного вектора Реформації має монографія українського історика Вадима Ададунова «Історія Франції. Королівська держава та створення нації». Автор розглядає кальвінізм крізь призму формування європейських національних держав ранньомодерного часу та досліджує його вплив на трансформацію французького суспільства. Праця В. Ададунова дозволяє чітко простежити взаємозв'язок між реформаційними процесами у Швейцарії та релігійно-політичною кризою у сусідній Франції, зокрема через аналіз міграційних потоків французьких інтелектуалів до Женеви та зворотний експорт кальвіністських ідей. Використання цього дослідження допомагає глибше зрозуміти соціокультурні витоки діяльності Ж. Кальвіна та рецепцію його вчення у франкомовному просторі [7].

Щодо спеціально-тематичної історіографії, то комплексне бачення епохи забезпечує фундаментальне дослідження В. О. Балуха та В. П. Коцура «Ранньомодерна Європа». Автори розглядають швейцарську Реформацію як ключовий соціокультурний та релігійно-політичний злам XVI століття, що визначив перехід від Середньовіччя до Раннього модерну. У праці глибоко проаналізовано догматичні особливості кальвінізму, специфіку формування женевської моделі церковно-державного устрою, а також соціально-економічні наслідки впровадження нової релігійної етики. Залучення цього дослідження дозволяє обґрунтувати загальноєвропейські закономірності кальвіністського руху та структурувати понятійно-категоріальний апарат бакалаврської роботи відповідно до стандартів сучасної вітчизняної історіографії [8].

Культурологічний та міждисциплінарний вимір дослідження забезпечує колективна праця «Історія європейської цивілізації. Епоха Відродження» за редакцією Умберто Еко. На сторінках цього видання релігійні процеси XVI ст.

інтегровані в загальний контекст інтелектуальної, філософської та наукової еволюції Європи. Праця дозволяє проаналізувати кальвіністську Реформацію не ізольовано, а у взаємодії з гуманістичними ідеями Ренесансу, кризою середньовічного світогляду та розвитком тогочасного книгодрукування. Залучення цього матеріалу допомагає розкрити соціокультурне тло діяльності Ж. Кальвіна та з'ясувати, як релігійні реформи у Швейцарії вплинули на ментальність ранньомодерної людини [15].

Визначальне теоретичне значення для розкриття доктринального підґрунтя теми має праця відомого британського теолога й історика Алістера Мак-Ґрата «Інтелектуальні витoki європейської реформації». Автор застосовує метод інтелектуальної історії, досліджуючи генезу реформаційних ідей крізь призму їхнього зв'язку із пізньосередньовічною схоластикою та ренесансним гуманізмом. Праця А. Мак-Ґрата дозволяє глибше зрозуміти формування богословської системи Ж. Кальвіна, аналізуючи його як вихованця саме гуманістичної правової та філологічної школи. Залучення цього дослідження допомагає простежити, як суто академічні дискусії європейських університетів початку XVI століття трансформувалися у радикальні релігійно-політичні реформи на теренах Швейцарії [23].

Критично важливе значення для детального аналізу внутрішньополітичних процесів у Женеві має монографія Вільяма Нефі «Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation». Фокусуючись на періоді 1541–1555 років, автор на основі багатого архівного матеріалу досліджує механізми соціополітичної інституціоналізації кальвінізму та діяльність Консисторії. Дослідження В. Нефі дозволяє відійти від спрощених уявлень про «жєневську теократію» і детально простежити гостру фракційну боротьбу між Ж. Кальвіном та старою корінною елітою міста (патриціатом). Залучення цієї праці допомагає об'єктивно з'ясувати, якими саме адміністративними та демографічними методами реформатору вдалося консолідувати свою владу і перетворити Женеву на стабільний центр міжнародного протестантизму [6].

Фундаментальною для розкриття персонального виміру теми є біографічна праця Алістера Мак-Ґрата «A Life of John Calvin». Автор майстерно поєднує теологічний аналіз із соціополітичним контекстом епохи, змальовуючи Ж. Кальвіна не лише як богослова, а як видатного правознавця, адміністратора та реформатора західної культури. Монографія А. Мак-Ґрата дозволяє детально простежити еволюцію поглядів мислителя, особливості його взаємин із магістратом Женеви та міжнародне поширення його ідей. Залучення цього дослідження допомагає забезпечити високий рівень біографічної та фактологічної точності бакалаврської роботи, звільнивши її від застарілих історіографічних стереотипів [5].

Комплексне значення для теми має монографія Брюса Гордона «The Swiss Reformation», де реформаційні процеси у Швейцарії проаналізовано як цілісний, але поліцентричний феномен. Автор досліджує взаємодію між німецькомовними (Цюрих, Берн, Базель) та франкомовними (Женева) кантонами, що дозволяє розглянути реформи Ж. Кальвіна в контексті ширшої політичної дійсності та тривалого пошуку доктринального компромісу всередині протестантського табору [2].

Загальноєвропейський контекст дослідження забезпечує монографія Картера Ліндберга «Європейська Реформація». Автор аналізує швейцарські реформаційні процеси як невіддільну частину множинних європейських реформацій XVI століття, викликаних глибокою соціально-економічною та релігійною кризою пізнього Середньовіччя. Залучення цієї праці дозволяє простежити взаємозв'язок між ідеями Ж. Кальвіна та іншими тогочасними протестантськими течіями, а також з'ясувати специфіку швейцарської моделі на тлі загальноконтинентальних релігійних трансформацій [3].

Кращому осмисленню феномену кальвіністської Реформації також сприяло опрацювання статей українських дослідників, які є фахівцями у галузі Реформації, зокрема варто відзначити наукові розвідки С. Карікова [17], В. Дятлова [13; 14], А. Лукашенка [20; 21], Л. Нелепи [28], Л. Нестеренка [29] та інших.

Таким чином, аналіз української та зарубіжної історіографії свідчить про високий ступінь наукової розробки теми. Сучасний дослідницький дискурс зміщує акцент із суто теологічних аспектів діяльності Ж. Кальвіна на інституційний, транснаціональний та соціокультурний виміри Швейцарської Реформації. Опрацьована література дозволяє комплексно розглянути кальвінізм як потужний модернізаційний чинник Раннього нового часу, що радикально переформатував політичну карту, правове поле та суспільну ментальність Європи.

1.2. Джерельний комплекс.

Джерельну базу дослідження становить репрезентативний комплекс опублікованих матеріалів, правова, теологічна та наративна специфіка яких дозволяє всебічно реконструювати процес інституціоналізації, доктринального оформлення та соціополітичного функціонування кальвіністського руху в аналізованій період. Залучений масив першоджерел за функціонально-типологічними ознаками розподілено на кілька взаємопов'язаних груп.

Першу групу становлять доктринально-теоретичні та програмні праці Жана Кальвіна. Фундаментом тут є канонічний трактат «Настанови у християнській вірі», залучений у динаміці його перевидань 1536–1559 років. Текст пам'ятки дає змогу простежити генезу та остаточну кодифікацію ключових теологічних догматів (зокрема, про абсолютне зумовлення) та соціополітичних інтенцій автора щодо меж підпорядкування світській владі. Важливим доповненням цієї групи є «Катехізис женевської церкви» (1542 р.) та «Женевське віровизнання» (1536 р.), які відігравали роль програмно-методологічних інструментів конфесійної уніфікації міської громади та формування релігійної ідентичності [16].

Другий сегмент джерел репрезентує інституційний вимір реформаційного процесу крізь призму нормативно-правових актів та документів церковно-адміністративного характеру. Ключове значення мають «Церковні ордонанси»,

що юридично закріпили чотиричастинну структуру церковного служіння (пастори, доктори, старійшини, диякони) та окреслили правовий статус Консисторії. Взаємодія церковної організації зі світськими структурами проаналізована на основі «Едиктів міста Женеви» (1543 р.), які регламентували діяльність Малої, Двохсот та Генеральної рад у нових соціорелігійних реаліях.

Особливу евристичну цінність для дослідження повсякденних практик та механізмів дисциплінування суспільства мають діловодна документація та судові протоколи. Насамперед це стосується протоколів засідань Женевської консисторії та реєстрів міської ради. Аналіз цих документів дозволяє деконструвати реальний перебіг боротьби Ж. Кальвіна із внутрішньою опозицією (групою так званих лібертинів), верифікувати ступінь суворості міського законодавства, а також дослідити процеси над інакодумцями, зокрема, специфіку та правові наслідки прецеденту Мігеля Сервета (1553 р.).

Самостійну групу джерел утворює розгалужена епістолярна спадщина та наративні матеріали. Листування Ж. Кальвіна з провідними діячами європейської Реформації (Гійомом Фарелем, Філіпом Меланхтоном, Генріхом Буллінгером, Теодором Безою) та тогочасними політичними лідерами унаочнює транснаціональні координаційні мережі кальвінізму та дипломатичні зусилля щодо створення загальнопротестантського альянсу. Для відтворення соціокультурного тла та ментальних зсувів доби залучено наративи й хроніки сучасників подій, які зафіксували міграційні хвилі французьких біженців та їхню інтеграцію у швейцарський урбаністичний простір.

Використання зазначеного джерельного комплексу на основі методів критичного аналізу, герменевтики та компаративістики забезпечує належну репрезентативність джерельної бази дослідження. Поєднання нормативно-правових документів із теоретичними, діловодними та епістолярними текстами створює умови для уникнення модернізації історичних реалій та дозволяє повністю розв'язати поставлені в бакалаврській роботі наукові завдання.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИТОКИ КАЛЬВІНІСТСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ У ШВЕЙЦАРІЇ.

Розуміння швейцарської Реформації неможливе без урахування особливостей устрою Швейцарського союзу. На початку XVI ст. він являв собою децентралізовану політичну систему, конфедерацію з тринадцяти повноправних кантонів та низки союзних і підвладних територій, об'єднаних системою договорів. Спільні справи вирішував загальний сейм – Тагзатцунг, проте кожен кантон зберігав фактичну самостійність у внутрішніх, зокрема церковних, питаннях.

Ця децентралізація мала вирішальне значення для перебігу Реформації: рішення про релігійні зміни ухвалювалися на рівні окремих кантонів і міст, а не всієї конфедерації. Унаслідок цього Реформація поширювалася нерівномірно – її прийняли передусім міські кантони (Цюрих, Берн, Базель, Шаффгаузен), тоді як сільські «лісові» кантони центральної Швейцарії залишилися вірними католицтву. Так уже на ранньому етапі закладався майбутній конфесійний поділ країни [33, с. 157].

Помітну роль у суспільному житті відігравала найманська служба: швейцарські вояки масово служили в арміях іноземних володарів, а пенсії й підкупи, пов'язані з цією практикою, ставали джерелом корупції та соціальної напруги. Цвінглі згодом гостро критикував найманство як морально згубне явище, надавши своїй реформаторській програмі й патріотичного забарвлення.

Релігійне життя напередодні Реформації характеризувалося, як і деінде в Європі, поєднанням інтенсивного благочестя з наростанням критики стану Церкви – невдоволенням побутом духовенства, зловживаннями, надмірним впливом курії. Водночас швейцарські міста були осередками гуманістичної вченості: великий вплив мав Еразм Роттердамський, який тривалий час працював у Базелі, а його програма «повернення до джерел» і видання Нового Завіту підготували ґрунт для біблійно орієнтованої реформи [23, с. 167].

Таким чином, на початку XVI ст. у Швейцарському союзі склалося сприятливе для реформаційного руху середовище: політична самостійність міст,

спроможних самостійно впроваджувати зміни; соціальна напруга, пов'язана з найманством; критичні настрої щодо Церкви; і розвинена гуманістична культура. Саме на цьому ґрунті розгорнулася діяльність першого швейцарського реформатора – Ульріха Цвінглі.

Релігійне життя швейцарських земель напередодні Реформації було насиченим і різноманітним. Поширеними були паломництва до шанованих святинь – зокрема до абатства Айнзідельн, – культ реліквій і святих, численні церковні фундації та братства. Це свідчило радше про напруженість благочестя, ніж про його занепад, і водночас живило критику тих форм побожності, які реформатори вважали зовнішніми й позбавленими внутрішнього змісту [1, с. 78].

Визначальною рисою швейцарської Реформації був її громадський, общинний характер. Рішення про впровадження реформ ухвалювали міські ради за участю громади, а не одноосібно правителі, як це часто бувало в німецьких князівствах. Тому швейцарську Реформацію нерідко характеризують як «общинну»: вона спиралася на самоврядні структури міст і сільських громад, що надавало їй особливої легітимності й стійкості [1, с. 79].

Особливе місце в передреформаційній історії Швейцарії посідала проблема найманства. Швейцарська піхота вважалася найкращою в Європі, і тисячі молодих чоловіків наймалися на службу до іноземних володарів. Поразка швейцарців у битві під Мариньяно (1515), свідком якої був і Цвінглі, загострила усвідомлення згубності цієї практики й посилила патріотичні та моральні мотиви майбутньої реформи [8, с. 164].

Швейцарські міста були й помітними осередками гуманізму. Тут діяли такі вчені, як Йоахім Вадіан у Санкт-Галлені та Генріх Глареан, підтримувалися зв'язки з Еразмом, чиє базельське видання грецького Нового Завіту (1516) стало важливим знаряддям біблійно орієнтованої реформи. Гуманістична освіченість підготувала ту інтелектуальну атмосферу, у якій постала проповідь Цвінглі [1, с. 8].

Політичний устрій Швейцарського союзу був складним і неоднорідним. Поряд із тринадцятьма повноправними кантонами існували «союзні землі» (як-

от абатство Санкт-Галлен, місто Біль чи Граубюнден) та «спільні володіння», якими кантони керували спільно. Влада в містах належала радам, сформованим із заможного бюргерства й цехів, тоді як у «лісових» кантонах зберігалися давні форми прямого народоправства – щорічні загальні збори (Landsgemeinde). Ця мозаїчність політичних форм безпосередньо позначилася на перебігу Реформації, адже в кожному типі спільноти рішення про віру ухвалювалися по-своєму [33, с.163].

Соціальна структура швейцарських міст істотно впливала на перебіг Реформації. Міське населення поділялося на впливове патриціанство, ремісничі цехи, що мали політичне представництво, і незаможні верстви; навколишні сільські території нерідко перебували в підданстві міст. Реформаційна проповідь із її наголосом на спільноті віруючих, доступності Писання й критиці привілеїв духовенства знаходила відгук у різних прошарках, хоча мотиви їхньої підтримки могли різнитися – від релігійних переконань до прагнення секуляризувати церковне майно [31, с. 162].

Особливістю Швейцарського союзу був його фактично незалежний статус у межах Священної Римської імперії. Формально підпорядкований імператорові, Союз від кінця XV ст. дедалі більше відокремлювався від імперських структур, а після Швабської війни 1499 р. здобув фактичну незалежність від імперської юрисдикції. Ця самостійність давала кантонам свободу дій, зокрема й у церковних справах, якої не мали німецькі міста й князівства, і стала однією з передумов безперешкодного впровадження Реформації.

Реформація мала й відчутний матеріальний вимір. Перехід до нової віри супроводжувався секуляризацією церковного майна – монастирів, земель, доходів, – яке переходило під контроль міст і спрямовувалося на потреби освіти, опіки над бідними та утримання нового духовенства. Перспектива такого перерозподілу нерідко посилювала зацікавленість міської влади в реформі, хоча й не була її єдиним чи головним мотивом.

Стан Церкви у швейцарських землях напередодні Реформації мав свої особливості. Більшість єпископських кафедр, яким підпорядковувалися

швейцарські території (Констанц, Базель, Лозанна, Женева), розташовувалися на периферії або поза межами відповідних кантонів, що послаблювало церковний нагляд. Це полегшувало містам перебирання контролю над місцевим церковним життям і сприяло швидкому утвердженню реформованих порядків [28, с. 187].

Особливе місце серед центрів швейцарської Реформації посідала Женева, яка, на відміну від Цюриха чи Берна, не входила до Швейцарського союзу як рівноправний кантон, а була єпископським містом, що боролася за самоврядування. Напередодні Реформації Женева вела тривалу боротьбу проти влади свого князя-єпископа та герцогів Савойських, прагнучи перетворитися на самостійну міську республіку.

Вирішальну роль у здобутті Женевою незалежності відіграв союз із потужним Берном. 1536 р. бернські війська зайняли сусідню область, що належала Савойї, усунувши савойську загрозу й відкривши шлях до утвердження Реформації в Женеві. Таким чином, прийняття містом нової віри було тісно переплетене з його боротьбою за політичну самостійність, і релігійна реформа стала водночас актом громадянського самовизначення [1, с.87].

Безпосередньо перед прибуттям Кальвіна, у 1535–1536 рр., Женева вигнала свого князя-єпископа, скасувала католицьке богослужіння й проголосила прийняття Реформації під впливом проповіді Фареля. Отже, коли Кальвін уперше опинився в місті, реформаційний переворот тут уже відбувся; його завданням стало не стільки навернення Женеви, скільки впорядкування й поглиблення вже здійсненої реформи [2, с. 101].

Не можна оминати й ширшого європейського контексту. Початок XVI ст. був добою глибокої релігійної кризи в усьому латинському християнстві – кризи авторитету Церкви, моральних зловживань і незадоволених духовних запитів, – на яку Реформація стала однією з відповідей. Швейцарія, розташована на перехресті німецького, французького та італійського культурних впливів, виявилася особливо сприйнятливою до нових ідей.

Швейцарська Реформація розпочалася в Цюриху, і пов'язана з іменем Ульріха Цвінглі (1484–1531). Здобувши гуманістичну освіту й зазнавши впливу

Еразма, Цвінглі 1519 р. став священником головного храму Цюриха й розпочав систематичну проповідь, тлумачачи Святе Письмо безпосередньо, книга за книгою. Він проголосив верховенство Біблії як єдиного авторитету у справах віри, що стало відправною точкою його реформи [8, с. 170].

Реформаційні зміни в Цюриху здійснювалися за тісної взаємодії проповідника з міською радою. Вирішальну роль відіграли публічні диспути 1523 р., на яких Цвінглі відстоював свої положення; за їх підсумками рада санкціонувала реформу. Упродовж наступних років було скасовано культ святих і реліквій, проведено усунення зображень з храмів (іконоборство), а 1525 р. замість католицької меси запроваджено реформований обряд Вечері Господньої [8, с. 171].

Богослов'я Цвінглі мало низку відмінностей від лютеранського, найважливішою з яких було вчення про Вечерю Господню. Цвінглі тлумачив її переважно символічно – як спомин про жертву Христа, заперечуючи тілесну присутність Христа в хлібі й вині. Це питання призвело до гострого розходження з Лютером, яке не вдалося подолати навіть на особистій зустрічі реформаторів – Марбурзькому диспуті 1529 р. Розкол між лютеранами й швейцарцями щодо Євхаристії мав довготривалі наслідки для протестантизму [15, с. 191].

Реформація поширилася з Цюриха на інші міські кантони – Берн (1528), Базель (1529), Шаффгаузен, а також на Санкт-Галлен. Це загострило протистояння з католицькими «лісовими» кантонами й вилилося у збройний конфлікт – Каппельські війни. У другій Каппельській битві 1531 р. цюрихське військо зазнало поразки, а сам Цвінглі загинув на полі бою [8, с. 173].

Загибель Цвінглі не зупинила швейцарської Реформації: керівництво цюрихською церквою перейшло до Генріха Буллінгера, який забезпечив її стабільність і подальший розвиток. Цвінгліанська реформація заклала інституційні та богословські підвалини швейцарського реформатства – принцип верховенства Писання, тісну співпрацю церкви й міської влади, символічне розуміння таїнств, – на які згодом сперлася й кальвіністська реформа в Женеві.

Саме тому цвингліанство правомірно розглядати як безпосереднє підґрунтя того руху, що його завершив і систематизував Кальвін [8, с. 170].

Цвингліанська реформація майже відразу зіткнулася з радикальним викликом зсередини. Частина прибічників Цвинглі – Конрад Гребель, Фелікс Манц та інші – вважала реформи недостатньо рішучими й вимагала повного підпорядкування церковного життя Писанню, зокрема відмови від хрещення немовлят на користь хрещення дорослих за свідомою вірою. Так у Цюриху 1525 р. зародився анабаптизм. Міська влада за підтримки Цвинглі жорстко придушила рух, а кількох його провідників стратили; це засвідчило, що швейцарські реформатори, як і інші, не визнавали права на релігійне інакодумство.

Богослов'я Цвинглі вирізнялося послідовним наголосом на верховній волі та провидінні Бога, на винятковому авторитеті Писання й на рішучому очищенні богослужіння від усього, що не має прямої біблійної підстави, – звідси й видалення зображень та органної музики з реформованих храмів. Його реформа мала й виразний суспільний вимір: вона передбачала впорядкування шлюбного права, піклування про бідних і реформу освіти [23, с. 67].

Конфлікт реформованих і католицьких кантонів двічі переростав у збройне протистояння – Каппельські війни 1529 і 1531 рр. Перша завершилася компромісним миром, друга – поразкою Цюриха й загибеллю Цвинглі. Другий Каппельський мир закріпив принцип, за яким кожен кантон самостійно визначав своє віросповідання, фактично узаконивши конфесійний поділ Союзу. Цей принцип територіальної релігійної самостійності став тривкою основою співіснування конфесій у Швейцарії.

Програмним документом цюрихської Реформації стали «67 положень» (Schlussreden) Цвинглі, складені до диспуту 1523 р. У них він стисло виклав засади свого вчення – верховенство Христа і Євангелія, заперечення примату папи, чистилища, обов'язкового целібату та інших усталених практик. Ці тези стали свого роду маніфестом швейцарської Реформації [1, с. 112].

Цвінглі поділяв уявлення про тісну єдність релігійної громади й громадянської спільноти: реформована церква й місто мислилися як одне християнське тіло під спільним проводом Слова Божого та влади. Така модель «християнської спільноти» відрізнялася від пізнішого кальвінівського розрізнення духовної й світської влади і відображала специфіку швейцарського міста-республіки.

Поширення Реформації на інші кантони відбувалося за цюрихським зразком – через публічні диспути й рішення міських рад. У Берні вирішальною стала диспуція 1528 р., після якої наймогутніший кантон Союзу офіційно прийняв Реформацію, що різко змінило співвідношення сил на користь протестантів. У Базелі реформу очолив гуманіст і соратник Еразма Йоганнес Еколампадій, і місто долучилося до неї 1529 р. Так упродовж кількох років реформатський табір охопив найважливіші міські кантони Швейцарії [1, с. 113].

Марбурзький диспут 1529 р., скликаний за ініціативою ландграфа Гессенського задля об'єднання протестантів, унаочнив глибину розходження між Цвінглі й Лютером. Сторони погодилися щодо більшості з п'ятнадцяти обговорюваних положень, однак у питанні про спосіб присутності Христа у Вечері Господній порозуміння не досягли. Цей нездоланий поділ закріпив існування двох окремих протестантських течій і позбавив реформаційний рух єдиного фронту перед лицем католицької реакції [8, с. 173].

Реформаційні перетворення супроводжувалися рішучою зміною зовнішніх форм релігійного життя. У реформованих храмах усували вівтарі, статуї, ікони та реліквії, припиняли служіння меси, спрощували обряд; натомість у центр ставили проповідь і читання Писання народною мовою. Поширення руху на Санкт-Галлен, де провідну роль відігравав гуманіст Йоахім Вадіан, та на інші землі засвідчило, що цвінгліанська модель приваблювала освічені міські кола всієї німецькомовної Швейцарії.

Важливим нововведенням цюрихської Реформації став так званий інститут «пророкувань» (Prophezei) – щоденні зібрання для спільного тлумачення Святого Письма мовами оригіналу за участю духовенства й студентів. Він поєднував

богословську освіту з підготовкою проповідників і став прообразом пізніших реформатських навчальних закладів, зокрема женеvської академії та цюрихської школи [2, с. 203].

Другий Каппельський мир 1531 р. зафіксував статус-кво: реформовані й католицькі кантони зберегли свою віру, проте подальша експансія протестантизму всередині Союзу фактично припинилася. Цей компроміс закріпив конфесійну рівновагу, за якої жодна зі сторін не могла нав'язати своєї віри іншій, і значною мірою визначив релігійну карту Швейцарії на століття вперед [1, с. 97].

Цвінгліанська реформація в Цюриху супроводжувалася й перебудовою церковно-правових інститутів. Замість єпископської юрисдикції було створено шлюбний суд (Ehegericht), який відав справами шлюбу, моралі та сімейних конфліктів. Цей орган, що поєднував духовних і світських членів, став одним із прообразів пізнішої женеvської консисторії й засвідчив характерне для швейцарської Реформації переплетення церковного й громадського нагляду.

Запровадження реформованого обряду Вечері Господньої в Цюриху стало кульмінацією літургійних перетворень. На Великдень 1525 р. замість латинської меси вперше відправили просту службу причастя рідною мовою: вірники приймали хліб і вино за звичайними столами, що символізувало спільну трапезу-спомин. Ця радикальна зміна обряду наочно втілювала цвінгліанське розуміння таїнства й остаточно поривала з усталеною церковною практикою [18, с. 7 –80].

Радикальна, або анабаптистська, течія, що відкололася від цвінгліанства, мала значно ширше значення, ніж локальний цюрихський епізод. Вона започаткувала окремий напрям Реформації – так звану радикальну Реформацію, – представники якої обстоювали добровільну церкву віруючих, відокремлену від держави, відмову від насильства й присяги. Переслідувані всіма панівними конфесіями, ці спільноти заклали, однак, традицію, що згодом справила вплив на уявлення про свободу віросповідання.

Таким чином, кальвіністській Реформації у Швейцарії передувала глибока суспільно-політична криза, обумовлена децентралізованою політичною

системою та монопольним становищем католицького духовенства, формальне перебування швейцарських кантонів під юрисдикцією Священної Римської імперії істотно ускладнювало націєтворчі процеси та економічний розвиток. Реформаторська діяльність Ульріха фон Цвінглі стала відповіддю на поширення реформаційних ідей на німецьких землях та мала на меті розв'язати питання соціально-політичного розвитку. Поява цвінгліанства запропонувала ідеї республіканського врядування, які отримали гостру опозицію зі сторони католицьких кантонів, що призвело до збройного протистояння.

РОЗДІЛ 3. КАЛЬВІНІСТСЬКА РЕФОРМАЦІЯ У ШВЕЙЦАРІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ.

3. 1. Життєвий шлях і формування поглядів Жана Кальвіна

Жан Кальвін народився у французькому місті Нуайон у родині церковного службовця. Здобув блискучу освіту: у Парижі вивчав вільні мистецтва, а згодом в Орлеані та Буржі – право, прилучившись водночас до гуманістичної вченості й класичних мов. Перший його твір – коментар до Сенеки – був суто гуманістичним за духом, що засвідчує початкове формування Кальвіна саме як гуманіста [2, с. 23].

Близько 1533–1534 рр. Кальвін пережив релігійне навернення до ідей Реформації, яке сам згодом описував як раптову зміну, здійснену Богом. Релігійні переслідування у Франції змусили його залишити батьківщину. Опинившись у Базелі, він 1536 р. видав латиною перше, ще стисле видання своєї головної праці – «Настанов християнської віри», яке одразу привернуло увагу й засвідчило народження нового богослова Реформації [4, с. 45].

Доля привела Кальвіна до Женеви, яка щойно (1536) прийняла Реформацію під впливом проповідника Гійома Фареля. Фарель умовив молодого вченого залишитися й допомогти в організації церкви. Проте перша спроба реформ (1536–1538) наразилася на спротив міської влади, і Кальвіна разом із Фарелем вигнали з міста [4, с. 57].

Наступні роки (1538–1541) Кальвін провів у Страсбурзі, де очолив громаду французьких релігійних емігрантів і зазнав важливого впливу реформатора Мартіна Буцера, особливо в питаннях церковного устрою та дисципліни. Тут він одружився, переробив і розширив «Настанови», а також написав низку важливих творів. Страсбурзький період став для нього школою практичної організації реформованої церкви [8, с. 172].

1541 р. на запрошення женевської влади Кальвін повернувся до Женеви, де й залишився до смерті 1564 р. Саме впродовж цих понад двадцяти років він

розбудував ту церковну модель і сформулював те богослов'я, які зробили Женеву взірцем для реформатів усієї Європи. Шлях Кальвіна – від французького гуманіста до женеvського реформатора – унаочнює, як гуманістична вченість поєдналася з реформаційним покликанням [8, с. 173].

Формування Кальвіна-реформатора відбувалося на тлі наростання релігійних переслідувань у Франції. Після так званої «справи плакатів» 1534 р., коли в кількох містах і навіть на дверях королівської спальні з'явилися антикатолицькі листівки, репресії проти прихильників реформи різко посилювалися. Перше видання «Настанов» Кальвін супроводив зверненням до короля Франциска I, у якому захищав євангельських християн від звинувачень і доводив, що вони не є бунтівниками, – отже, твір від початку мав і апологетичну мету [7, с. 244].

Страсбурзький період став для Кальвіна школою практичної церковної організації. Під впливом Мартіна Буцера він розробив порядок богослужіння, запровадив спів псалмів народною мовою й набув досвіду пастирського керівництва громадою французьких емігрантів. Саме тут визріли ідеї, які він згодом утілював у Женеві; багато дослідників вважають страсбурзькі роки вирішальними для становлення його як церковного діяча [7, с. 245].

Сучасники й дослідники одностайно відзначають надзвичайну працьовитість і плідність Кальвіна. Попри слабе здоров'я, він залишив величезну спадщину: коментарі майже до всіх книг Біблії, тисячі проповідей і листів, численні трактати. Його особистість поєднувала інтелектуальну дисципліну, владність і глибоку відданість справі, що нерідко сприймалося сучасниками як суворість [7, с. 245].

Реформацію у французькомовній Швейцарії започаткували інші діячі, насамперед палкий проповідник Гійом Фарель, а також П'єр Віре. Саме Фарель здобув Женеву для Реформації ще до приходу Кальвіна й переконав молодого вченого залишитися в місті. Цей «тріумвірат» французькомовних реформаторів – Фарель, Віре й Кальвін – заклав підвалини реформатства в Женеві, Лозанні та

Невшателі, поєднавши проповідницький запал із богословською й організаційною працею/

Постать Кальвіна неможливо зрозуміти поза французьким релігійним контекстом 1520–1530-х рр., коли під впливом гуманізму та ідей Лютера у Франції поширювалися реформаційні настрої, які наражалися на дедалі жорстокіші переслідування з боку влади. Саме з цього середовища євангельськи налаштованих французьких гуманістів вийшов Кальвін, і саме долею французьких одновірців значною мірою визначалася його подальша діяльність у Женеві.

Освіта Кальвіна була різнобічною. У Парижі він опанував латину під керівництвом відомого педагога Матюрена Кордье, студіював вільні мистецтва в Колеж де Монтегю, згодом за бажанням батька вивчав право в Орлеані та Буржі, де навчився й грецької мови у Мельхіора Вольмара. Це поєднання правничої точності, гуманістичної філології та класичної освіти наклало виразний відбиток на весь стиль його мислення й письма [5, с. 244].

Під час першого перебування в Женеві (1536–1538) Кальвін і Фарель спробували швидко впровадити сувору церковну дисципліну: уклали віросповідання та катехізис, вимагали від громадян присяги на вірність новій вірі, домагалися права відлучати від причастя. Ці заходи викликали спротив міської ради, яка не бажала поступатися контролем над церковним життям, і навесні 1538 р. обох реформаторів змусили залишити місто [5, с. 245].

Повернення Кальвіна до Женеві 1541 р. відбулося значною мірою на його умовах. Міська влада, що опинилася в скруті без авторитетного церковного проводу, наполегливо запрошувала реформатора назад; той погодився лише за обіцянки впровадити належний церковний устрій. Першим його кроком після повернення стала підготовка «Церковних ордонансів», які заклали інституційну основу женеvської церкви на десятиліття вперед [7, с. 246].

Особисте життя Кальвіна було позначене і працею, і втратами. У Страсбурзі він одружився з Іделеттою де Бюр, удовою наверненого анабаптиста; їхній єдиний син помер немовлям, а сама Іделетта пішла з життя 1549 р. Попри слабке

здоров'я й часті недуги, Кальвін зберігав надзвичайну працездатність до останніх років життя.

Останні роки життя Кальвіна минули в напруженій праці та зміцненні його авторитету. Тяжко хворіючи, він до останнього проповідував і писав, диктуючи навіть з ліжка. Помер реформатор 27 травня 1564 р. і, за власним заповітом, був похований без пишноти в непозначеній могилі, що відповідало його уявленню про скромність перед Богом. Керівництво женевською церквою перейшло до Теодора Бези.

Звертає на себе увагу стрімкість становлення Кальвіна як богослова: перше видання «Настанов» він підготував, не маючи й тридцяти років і не обіймаючи жодної церковної посади. Це засвідчує не лише його обдарування, а й зрілість реформаційного руху, у межах якого молодий учений міг швидко набутися загальноєвропейського авторитету завдяки силі друкованого слова [15, с. 196].

Серед творів страсбурзького періоду на особливу увагу заслуговує «Відповідь Садолето» (1539). Коли кардинал Якопо Садолето звернувся до женевців із закликом повернутися до католицької Церкви, саме Кальвін, хоч і вигнаний містом, написав ґрунтовну відповідь на захист Реформації. Цей твір, високо оцінений сучасниками, продемонстрував його полемічний хист і відданість справі навіть у вигнанні.

Отже, становлення Жана Кальвіна як теолога синхронізувалось у часі із кардинальними суспільно-релігійними трансформаціями в Європі, він пройшов шлях від католицького клерка до теоретика і практика однієї із найпопулярніших протестантських конфесій XVI ст., враховуючи політичну ситуацію всередині Французького королівства, практична імплементація його ідей відбувалась у Женеві.

3.2. Теологічна концепція Жана Кальвіна: «Настанови християнської віри».

Центральним твором Кальвіна й одним із найвпливовіших богословських творів Реформації є «Настанови християнської віри». Від стислого видання 1536 р. праця зростала з кожною редакцією, досягнувши остаточного, монументального вигляду в латинському виданні 1559 р.; існувала й авторська французька версія. «Настанови» стали систематичним, упорядкованим викладом реформованого віровчення й водночас взірцем богословської прози [16].

В основі богослов'я Кальвіна лежить ідея абсолютної верховності (суверенності) Бога та Його слави як кінцевої мети всього сущого. Пізнання Бога й пізнання людини він розглядав як нерозривно пов'язані. Як і інші реформатори, Кальвін обстоював верховенство Святого Письма (*sola Scriptura*) і виправдання вірою (*sola fide*), наголошуючи на цілковитій залежності спасіння від незаслуженої Божої благодаті [16].

Найбільш відомою – і найбільш дискусійною – частиною його вчення є доктрина передвизначення (предестинації). Згідно з нею, Бог від вічності за своєю незбагненною волею визначив одних людей до спасіння, а інших – ні. Слід підкреслити, що, попри пізнішу славу, передвизначення не було для самого Кальвіна вихідним пунктом системи, а радше впливало з його вчення про благодать; центральне місце воно посіло вже у працях його послідовників [7, с. 244–245].

Особливу позицію Кальвін обстоював у вченні про таїнства, визнаючи два з них – хрещення та Вечерю Господню. У питанні про Євхаристію він запропонував посередницьке тлумачення між Лютером і Цвінглі: заперечуючи тілесну присутність, він водночас наголошував на дійсній, хоча й духовній, присутності Христа, якого вірянин приймає силою Святого Духа. Саме це поміркованіше вчення згодом уможливило порозуміння з цюрихською церквою [8, с. 173].

Значну увагу Кальвін приділяв устрою церкви, що вирізняє його з-поміж інших реформаторів. Він обґрунтував модель із чотирьох служінь – пасторів

(проповідників), докторів (учителів), старійшин (пресвітерів) і дияконів, – спираючись, як він уважав, на новозавітний зразок. Ця пресвітерсько-синодальна модель стала однією з найхарактерніших ознак реформатства й справила вплив далеко за межами Женеви [8, с. 178]. Загалом богослов'я Кальвіна вирізнялося логічною стрункістю й практичною спрямованістю, що й забезпечило йому величезний вплив [8, с. 179].

Засадничою для богослов'я Кальвіна була теза про подвійне пізнання – Бога й самого себе, – а також про те, що достеменне знання про Бога людина черпає лише з Писання. Авторитет Святого Письма, за Кальвіном, засвідчується не церквою, а внутрішнім свідченням Святого Духа, що діє в серці вірянина. Ця настанова робила Біблію самодостатнім джерелом віри й відсувала роль церковного передання [33, с. 164–165].

Значну увагу Кальвін приділяв християнському життю та освяченню. Він обстоював так зване «третє використання закону» – як настанови для життя віруючого, – а також ідеал діяльного, дисциплінованого, поміркованого життя на славу Божу. Саме цей етичний складник кальвінізму, з його високою оцінкою праці, ощадливості й покликання, згодом став предметом відомих дискусій про зв'язок реформатства з формуванням новочасної господарської етики [33, с. 165].

Богослов'я Кальвіна суттєво відрізнялося від лютеранського попри спільні засади. Окрім посередницького вчення про Вечерю Господню, відмінності стосувалися більшої уваги до церковної дисципліни й устрою, наголосу на освяченні та славі Божій, а згодом – і центральності вчення про передвизначення. Ці розбіжності закріпили поділ протестантизму на дві великі традиції – лютеранську й реформатську [15, с.192].

Остаточне видання «Настанов» 1559 р. мало струнку чотирикнижну будову, що приблизно відповідала послідовності символу віри: про пізнання Бога-Творця, про пізнання Бога-Відкупителя в Христі, про спосіб набуття благодаті Христової та про зовнішні засоби спасіння – церкву й таїнства. Така архітектоніка робила працю систематичним підручником віровчення [16].

Кальвін надавав великого значення вченню про церкву, називаючи її, услід за традицією, «матір'ю» віруючих. Ознаками істинної церкви він вважав вірну проповідь Слова Божого та належне звершення таїнств. Це вчення дозволяло реформатам обґрунтувати законність своїх громад без посилання на наступність єпископату й водночас задавало критерії для відмежування від спільнот, які вони вважали хибними [16].

Кальвін був видатним тлумачем Біблії, і його екзегетичний метод вирізнявся прагненням до ясності та стислості, увагою до буквального й історичного змісту тексту й опертям на знання давніх мов. Його коментарі до більшості книг Писання здобули визнання навіть поза реформатським середовищем. У вченні про провидіння Кальвін наголошував на тому, що ніщо у світі не відбувається поза волею й опікою Бога, – теза, тісно пов'язана з його розумінням верховності Бога й передвизначення [13, с. 310–312].

Важливе місце в богослов'ї Кальвіна посідала христологія, зокрема вчення про троїсте служіння Христа – як Пророка, Священника й Царя (*munus triplex*). Христос, за Кальвіном, навчає істини (пророче служіння), приносить себе в жертву й заступається за людей (священниче служіння) та царює над церквою й світом (царське служіння). Це вчення, що згодом стало класичним для реформатського богослов'я, дозволяло цілісно осмислити справу спасіння, звершену Христом [15, с. 193].

В антропології Кальвін обстоював учення про глибоку зіпсутість людської природи внаслідок гріхопадіння: воля людини, на його думку, неспроможна сама обрати добро без оновлювальної дії благодаті. Спасіння цілком є справою Бога, який виправдовує грішника вірою, дарованою як ласка. Водночас Кальвін чітко розрізняв виправдання (проголошення праведним) і освячення (поступове оновлення життя), наголошуючи, що жива віра неодмінно приносить плоди доброчесного життя [15, с.193].

Особливе пастирське значення мало вчення про впевненість у спасінні. Оскільки спасіння ґрунтувалося на вічному обранні Божому, а не на людських заслугах, віруючий міг мати тверду надію, що ніщо не відлучить його від Божої

любові. Ця впевненість, поєднана з відчуттям обраності й покликання, надавала кальвіністській побожності характерної рішучості та діяльної енергії [15, с. 194].

Учення Кальвіна про таїнства посідало проміжне місце в тогочасних суперечках. Таїнства він розумів як видимі знаки й печаті невидимої благодаті, що зміцнюють віру. У хрещенні він убачав знак прийняття до завіту й тому обстоював хрещення немовлят; у Вечері Господній – реальне духовне причастя до Христа, якого вірянин приймає не тілесно, а силою Святого Духа, що підносить душу до небесного Христа. Це тлумачення відрізнялося і від католицького, і від лютеранського, і від суто символічного цвингліанського [8, с. 176].

Кальвін надавав великого значення впорядкуванню богослужіння згідно з Писанням. Він обстоював простоту культу, очищеного від того, що вважав небіблійними нашаруваннями, центральне місце відводив проповіді Слова Божого та спільному співу псалмів. Це прагнення узгоджувати все церковне життя з біблійним приписом стало однією з найхарактерніших рис реформатської традиції, що відрізняла її від поміркованішого щодо обрядів лютеранства [8, с. 177].

Окрему частину свого вчення Кальвін присвятив питанню світської влади. Він розрізняв два способи Божого правління – духовний (через церкву й совість) і світський (через державу), визнаючи законність і богоустановленість громадянської влади, покликаній підтримувати порядок, справедливість і зовнішнє благочестя. Водночас Кальвін припускав, що нижчі урядники можуть законно протистояти тиранії правителя, який порушує Божий закон, – думка, що згодом дала поштовх реформатським теоріям спротиву [8, с. 179].

Слід наголосити, що для самого Кальвіна вчення про передвизначення мало передусім втішальний, а не лякаючий зміст: воно запевняло віруючого, що його спасіння надійно спочиває в незмінній волі Божій. Лише в богослов'ї пізніших поколінь, насамперед у системі Бези та реформатській схоластиці, ця доктрина набула загостреного, логічно вивершеного й подеколи суворого вигляду, ставши однією з визначальних ознак кальвінізму [18, с. 80].

Підставою всього богослов'я Кальвіна було вчення про Святе Письмо як боговдохновенне й самодостатнє джерело істини. Він розробив поняття «пристосування» (*accommodatio*), згідно з яким Бог промовляє до людей мовою, доступною їхньому обмеженому розумінню. Це дозволяло Кальвінові тлумачити складні біблійні місця, зберігаючи водночас переконання в досконалості й авторитетності одкровення [20, с.92].

Стрижневим для богослов'я Кальвіна, як наголошують сучасні дослідники, було поняття єднання вірянина з Христом (*unio cum Christo*). Саме через таємниче поєднання з Христом силою Святого Духа віруючий, на думку реформатора, отримує і виправдання, і освячення як нерозривні дари. Це поняття пов'язувало в єдине ціле різні складники його сотеріології й надавало їй внутрішньої цілісності [20, с. 93].

Кальвін твердо обстоював і традиційне вчення про Трійцю та божественність Христа, рішуче полемізуючи з тими, хто, як Сервет, ставив його під сумнів. Водночас він прагнув викладати ці догмати, спираючись насамперед на Писання, а не на саму лише авторитетну традицію. Така позиція поєднувала вірність давнім соборним означенням віри з характерним для Реформації наголосом на біблійному обґрунтуванні [24, с. 456].

Отже, теологічна система Жана Кальвіна – це логічно струнке та практично спрямоване вчення, яке стало одним із наріжних каменів Реформації та остаточно сформувало реформатську гілку протестантизму. Базуючись на ідеях абсолютної суверенності Бога, самодостатності Святого Письма та спасіння виключно божественною благодаттю, воно охопило всі сфери релігійного та суспільного життя. Кальвінізм запропонував не лише оновлений погляд на сотеріологію (включаючи доктрину про передвизначення) та таїнства, а й чітку модель церковного самоврядування, релігійну дисципліну та особливу життєву етику, яка піднесла працю й ощадливість до рангу служіння Богові й суттєво вплинула на розвиток новочасного суспільства.

3. 3. Вчення про державу і права Жана Кальвіна.

Політична доктрина кальвіністської Реформації репрезентує собою специфічний етап розвитку політико-правової думки Раннього Нового часу, що виник як наслідок світоглядної та інституційної незавершеності лютеранського й цвингліанського проєктів. Поглиблення системних суперечностей між традиційними феодално-становими структурами та новими соціально-економічними реаліями зумовило об'єктивну потребу в альтернативних механізмах ідеологічної легітимізації влади. Історичний контекст генезису кальвінізму визначив його ключові імперативи, спрямовані на докорінну реорганізацію еклезіологічної структури та нормативне переформатування моделі взаємовідносин між церковними й світськими інституціями. У цьому вимірі сутність політичної концепції кальвінізму полягала в теоретичному обґрунтуванні й практичному впровадженні моделі цивільного управління, яка базувалася на засадах теоцентризму та суверенності Божественного права, виступаючи прямою антитезою юрисдикційному та політичному диктату папської курії.

Джерельна база політичної концепції кальвінізму відзначалася значною синкретичністю та багатоаспектністю. Формуючись у соціокультурному просторі доби Відродження, зазначена доктрина інтегрувала методологічні підходи античної політичної думки, адаптувавши їх до християнської аксіології через лапідарну форму теологічних тез. Важливим нормативним складником вчення виступили рецепція та переосмислення норм звичайного права. Окрім того, державно-правовий дискурс середньовічної схоластичної університетської традиції зазнав концептуальної авторської трансформації, в процесі якої Ж. Кальвін реструктуризував ключові ідеологічні пріоритети, адаптувавши їх до когнітивного рівня тогочасної європейської інтелектуальної еліти. Наднаціональній дифузії кальвіністських ідей, за аналогією з лютеранським прецедентом, суттєво сприяла комунікативна революція – інтенсифікація книгодрукування та зростання рівня грамотності урбанізованих верств

населення Європи, які постали базовим соціальним субстратом і головною опорою інституціоналізації протестантизму.

У межах політико-правової доктрини Жана Кальвіна фундаментальним імперативом будь-якої моделі цивільного врядування визнавалося забезпечення правосуддя. Реформатор наголошував, що сутнісний зміст судочинства та державної влади полягає в імплементації й підтриманні абсолютного авторитету закону в суспільному просторі шляхом неухильного дотримання приписів Декалогу [22, с. 80].

Французький реформатор обґрунтовував принцип безпосереднього зв'язку вірянина з Богом у питанні спасіння, що стало основою для його програми перебудови суспільства. Спираючись на систематичне вивчення Священного Писання, Ж. Кальвін та його послідовники стверджували, що релігійні приписи мають поширюватися на всі сфери людського життя. Головною метою кальвіністів було створення зразкової міської моделі, організованої на засадах біблійного права, яка мала б слугувати еталоном для решти Європи. У результаті впровадження цих реформ Женева у стислий термін зазнала кардинальної трансформації: подолавши кризу високої злочинності та морального занепаду, місто перетворилося на провідний європейський центр політичного, гуманітарного й освітнього життя, а також на авторитетний майданчик для міжнародної дипломатії та міждержавних переговорів [22, с. 82].

Аналізуючи витоки економічного розвитку Західної Європи, Макс Вебер пов'язував цей процес із кальвіністською Реформацією в Женеві, відзначаючи фундаментальний вплив ідей Ж. Кальвіна на формування нової господарської етики. У контексті державного будівництва французький реформатор акцентував на детермінуючій ролі правосвідомості та моральних якостей представників владних інституцій. На думку Ж. Кальвіна, деформація морально-етичних орієнтирів службовців державного апарату та ігнорування ними релігійно-правових приписів неминуче призводять до дисфункції системи управління та блокують прогресивний розвиток суспільства [22, с. 83].

У питанні легітимних меж державного суверенітету Ж. Кальвін наголошував, що прерогатива світської влади обмежується виключно сферою забезпечення суспільного блага. Водночас реформатор розширював зміст цієї категорії, інтегруючи до неї як матеріальні, так і духовно-моральні аспекти соціуму, проте послідовно стверджував про неприпустимість державного втручання у внутрішній простір особистості. Саме свободу совісті індивіда Ж. Кальвін концептуалізував як фундаментальний правовий рубіж, що обмежує диктат владних інституцій [22, с. 852].

Наступне обмеження державної влади Ж. Кальвін виводив із самої природи людини. Оскільки особистість не створена державою і не є просто засобом для досягнення цілей влади, вона – як носій образу Божого – має обов’язки у приватному житті, які є важливішими за вимоги державних інституцій. На думку реформатора, для виконання цих моральних обов’язків людині необхідна певна сфера автономії, яка формує простір особистої свободи, захищений від будь-якого втручання з боку держави [24, с. 489].

Третій лімітаційний чинник державної влади Ж. Кальвін вбачав у функціонуванні природних інститутів громадянського суспільства – сім’ї, домогосподарства, освітніх установ, церковних громад, а також різноманітних господарських та соціальних об’єднань, генезис яких є незалежним від волі держави. Нормативно-правове втручання державних органів у діяльність цих автономних структур визнавалося правомірним виключно у випадках деструктивної девіації їхніх функцій або виникнення прямих загроз для загальносуспільного блага та державних інтересів. Зокрема, як підстави для реалізації державою своєї регулятивної й контролюючої функції реформатор виділяв невиконання батьками обов’язків щодо освітнього виховання дітей, прояви домашнього насильства або утиски й експлуатацію однієї соціальної групи іншою [27, с. 9].

Як зазначає Г. Мітер: «кальвінізм виступає й проти іншої крайнощі – індивідуалізму лібералів – які прагнуть ослабити владу держави і звести її втручання до мінімуму – особливо в економіці та соціальній сфері, дозволяючи

певним соціальним групам безперешкодно йти власним шляхом. З огляду на вказане підкреслюється обов'язок правління – здійснювати правосуддя, виконуючи закони, які не дозволяють індивідам чи іншим громадським групам переступати власні кордони і тим самим зазіхати на права інших людей чи держави в цілому» [22, с. 79].

В історичній ретроспективі кальвіністська традиція послідовно позиціонувалася як опонент абсолютистських та олігархічних моделей врядування. Ж. Кальвін акцентував на перманентному антагонізмі між державним примусом і суспільною свободою, вказуючи на ризик виникнення соціальної поляризації, за якої привілейоване становище правлячої еліти забезпечується експлуатацією решти соціуму. Задля мінімізації цих деструктивних тенденцій у межах доктрини було запропоновано інституційні механізми забезпечення прав і свобод громадян. По-перше, заперечувалася доцільність існування гіпертрофованого державного апарату з метою недопущення монополізації диктаторських повноважень вузьким колом осіб; цей імператив реформатор теологічно обґрунтовував на прикладі руйнування Богом універсалістської імперської моделі під час будівництва Вавилонської вежі. По-друге, кальвінізм відкидав правомірність концентрації владних прерогатив у межах будь-якої національної спільноти – незалежно від її геополітичного масштабу – в руках одноосібного правителя або замкненої елітарної групи [39, с. 65].

З огляду на це, представники кальвіністського руху обґрунтовували необхідність інституціоналізації чітких конституційних актів, покликаних нормативно закріпити права громадян. У межах цієї моделі члени представницьких органів (парламенту чи конгресу) позиціонувалися як народні делегати, ключовою прерогативою яких був захист суспільних інтересів від потенційної узурпації влади або неправомірного втручання з боку державного апарату. Зазначений підхід теологічно легітимізувався біблійними прецедентами: навіть теократична влада царів Саула та Давида, попри її

сакральний статус, набувала чинності виключно через процедуру народного волевиявлення.

Фундаментальне значення Ж. Кальвіна в ретроспективі політичної історії зумовлене його новаторським внеском у сферу законотворчості. Якщо у царині догматичного богослов'я він багато в чому виступав як ревнувач і продовжувач ранньохристиянської традиції, то в царині правозастосовчої та законодавчої практики його діяльність мала характер першовідкриття. Сформульовані ним концептуальні засади політико-правової архітектури суттєво детермінували генезис та еволюцію майбутніх демократичних інститутів Заходу [40, с. 106].

У XIX столітті спостерігався процес інтенсивного відновлення політичного впливу кальвінізму. Зокрема, британський державний діяч В. Гладстон здійснював спроби імплементації християнської концепції державності у політичну практику, апелюючи переважно до кальвіністських державно-правових імперативів. У Німеччині аналогічні інтенції простежувалися в лютеранському середовищі доби О. фон Бісмарка. Так, лютеранський філософ права Ю. Шталь, спираючись на принцип божественного суверенітету, концептуалізував політичну філософію, що за своїм змістом суттєво корелювала з кальвіністською доктриною. У Нідерландах чергова актуалізація кальвіністського вчення про державу асоціюється з діяльністю Г. ван Прінстерера та А. Кайпера. У XX столітті зазначений теоретико-практичний вектор знайшов своє продовження у працях і політичній діяльності низки європейських інтелектуалів, серед яких прем'єр-міністр Нідерландів Х. Колейн та професор Вільного університету Амстердама А. Анема.

У кальвіністській доктрині Священне Писання не розглядається як універсальний шаблон для конкретної моделі державного устрою; біблійні тексти не містять однозначних імперативів щодо обов'язковості монархічної, аристократичної чи демократичної форми правління. Натомість Біблія виступає джерелом фундаментальних, позачасових принципів, які мають становити аксіологічну основу будь-якої політичної системи. Зазначені засади охоплюють не лише базові концепти божественного суверенітету та легітимності світської

влади, а й регулюють правовідносини між індивідом і соціумом, визначають характер взаємодії церкви та інститутів громадянського суспільства з державними органами, а також окреслюють межі державного втручання й межі особистої свободи. Формуючи власну політико-правову концепцію, Ж. Кальвін акцентував на таких засадничих категоріях, як правосуддя, соціальна рівність та суспільне благо [22, с. 83].

Підсумовуючи політико-правові погляди Ж. Кальвіна, можна констатувати, що його модель державно-церковних відносин ґрунтувалася на визнанні світської влади божественним інструментом підтримання порядку при збереженні певної автономії обох інститутів. Проте, через обов'язок держави захищати релігійні цінності та підкорятися Божій волі, її роль фактично зводилася до виконавчого органу церкви. Попри складність та внутрішню суперечливість практичного втілення цієї концепції, вона суттєво вплинула на тогочасні політичні тенденції в Європі та заклала підвалини для подальшого нормативно-правового регулювання відносин між державою та релігійними громадами.

3. 4. Женевська модель: церковні ордонанси, консисторія та дисципліна.

Повернувшись до Женеви 1541 р., Кальвін домогся ухвалення «Церковних ордонансів» – документа, що визначив устрій реформованої женеvської церкви на основі вчення про чотири служіння. Ордонанси стали правовою основою тієї моделі, яку згодом наслідували реформати інших країн [15, с.196].

Ключовим інститутом женеvської системи стала консисторія – орган, що складався з пасторів і обраних старійшин і відповідав за нагляд над вірою та мораллю громадян. Консисторія розглядала випадки порушення церковної дисципліни – від богохульства й перелюбу до сварок, пияцтва й недбалості в релігійних обов'язках – і могла застосовувати покарання аж до відлучення від

причастя. Саме суворя моральна дисципліна стала однією з найприкметніших рис женеvської моделі [15, с. 198].

Поширене уявлення про Женеvу Кальвіна як про «теократію» потребує уточнення. Кальвін наполягав на розрізненні духовної та світської влади: церква й магістрат мали різні сфери компетенції, хоча й тісно співпрацювали. Сам Кальвін до кінця життя не обіймав державних посад і формально залишався лише пастором; його вплив ґрунтувався на авторитеті, а не на офіційній владі [15, с. 199].

Утвердження женеvської моделі не було безконфліктним. Кальвін зіткнувся з тривалим спротивом частини місцевого патриціату й давніх женеvських родин (так званих «лібертинів» або «перренистів»), які вбачали в церковній дисципліні зазіхання на свої свободи й вплив. Боротьба тривала роками й завершилася на користь Кальвіна лише в середині 1550-х рр., після чого його становище в місті стало незаперечним [28, с. 187].

Притік релігійних емігрантів, насамперед французьких протестантів, посилив позиції Кальвіна й перетворив Женеvу на міжнародний осередок реформатства. Невелике місто стало взірцем дисциплінованої християнської спільноти, що привертав увагу одновірців з усієї Європи. Так женеvська модель з її ордонансами, консисторією та моральним наглядом стала однією з головних причин подальшого впливу кальвінізму [28, с. 189].

Важливими інститутами женеvської церкви були «Поважна компанія пасторів» (*Vénérable Compagnie des Pasteurs*), що об'єднувала духовенство міста й околиць, та регулярні зібрання для спільного тлумачення Писання (*congrégations*). Центральне місце в житті громади посідала проповідь: Кальвін проповідував майже щодня, послідовно тлумачачи біблійні книги, і саме проповідь була головним засобом релігійного виховання громадян.

Женеvська модель передбачала й розвинену систему соціального піклування. Дияконське служіння відповідало за допомогу бідним, хворим і численним релігійним біженцям, для яких діяв особливий шпиталь-притулок. Притік освічених емігрантів сприяв також розквіту книгодрукування: женеvські

друкарні випускали Біблії, богословські трактати й полемічні твори, які розходилися по всій Європі й посилювали вплив міста.

Женевська церква мала розвинене богослужбове й освітнє життя. Кальвін уклав катехізис (1542) для навчання основ віри, запровадив співання римованих псалмів (Женевський псалтир, завершений за участю К. Маро й Т. Бези), а також дбав про шкільну освіту, що увінчалось заснуванням колегіуму. Усе це робило Женеву взірцем організованої реформованої громади [12, с. 567].

Діяльність консисторії була інтенсивною й охоплювала широке коло питань. Як показують збережені протоколи, орган щотижня розглядав десятки справ – від богословських помилок і недбалості в богослужінні до подружніх конфліктів, лихослів'я, пияцтва й танців. Покарання варіювалися від напучення й тимчасового недопущення до причастя до передання найтяжчих випадків світській владі. Метою цієї системи було не стільки покарання, скільки виправлення й підтримання дисциплінованого християнського життя громади.

Стосунки церкви з владою в Женеві були складними. Реальна політична влада належала міським радам – Малій раді, Раді двохсот та іншим, – які затверджували ордонанси, призначали й могли усувати пасторів і зберігали контроль над світськими карами. Кальвін домагався автономії церкви в духовних питаннях, насамперед права консисторії самостійно відлучати від причастя, і саме навколо цього розгорталися його найгостріші конфлікти з владою, остаточно розв'язані на його користь лише в середині 1550-х рр. [8, с.178].

Передбачені ордонансами чотири служіння мали конкретне практичне втілення. Пастори проповідували й звершували таїнства; доктори (лектори) навчали богослов'я та мов, забезпечуючи освіту майбутнього духовенства; старійшини разом із пасторами наглядали за дисципліною в консисторії; диякони опікувалися бідними й хворими. Така чітка функціональна структура вирізняла женевську церкву й стала зразком організації реформатських громад в інших країнах [8, с. 178].

Найгострішим питанням у стосунках Кальвіна з владою було право відлучення від причастя. Кальвін наполягав, що визначати, кого допускати до

Вечері Господньої, має виключно церква в особі консисторії, а не світська рада. Опозиція вбачала в цьому небезпечне посягання церкви на громадянські права. Конфлікт загострився в низці гучних справ початку 1550-х рр. і був розв'язаний на користь Кальвіна лише 1555 р. [15, с. 189].

Вирішальний злам настав 1555 р., коли партія старожитніх женевських родин на чолі з Амі Перреном зазнала поразки в боротьбі за владу. Після невдалої спроби виступу її провідників було усунуто, а декого страчено або вигнано. Відтоді становище Кальвіна в Женеві стало незаперечним, а його церковна модель – остаточно утвердженою [15, с. 189].

Важливу роль у зміцненні позицій Кальвіна відіграв притік релігійних емігрантів, насамперед французів. Багатьом із них надавали права громадянства, що змінювало розстановку сил у місті на користь реформатора. Емігранти збагачували Женеву капіталами, ремеслами й освітою; саме вони забезпечили розквіт книгодрукування, яке перетворило місто на головний осередок видання реформатської літератури для всієї Європи.

Моральний нагляд у Женеві охоплював найрізноманітніші сторони життя. Ухвалювалися постанови проти розкоші, надмірних бенкетів, азартних ігор, танців і непристойних пісень; регулювалися одяг, поведінка в шинках, дотримання недільного дня. Така регламентація, що нерідко видається сучасному читачеві надмірною, відображала спільне для доби прагнення створити дисципліновану «святую спільноту», і Женева стала його найпослідовнішим утіленням.

Поряд із дисципліною женевська модель приділяла велику увагу освіті. Ще до заснування академії в місті діяв колегіум, що давав початкову й середню освіту; Кальвін розглядав школу як невіддільну частину церковного життя й запоруку виховання освічених, твердих у вірі громадян. Цей наголос на освіті став однією з найтриваліших і найплідніших спадщин женевської Реформації [8, с. 244].

Стосунки Женеви з Берном додавали женевській реформі зовнішньополітичного виміру. Берн, якому Женева завдячувала визволенням від Савойї, прагнув впливати на її церковні справи й тяжів до власної, бернської

моделі реформи, ближчої до цвингліанської. Кальвінові доводилося обстоювати самостійність женеvської церкви не лише перед внутрішньою опозицією, а й перед тиском могутнього союзника.

Особливою установою женеvської системи піклування став французький фонд допомоги біженцям (*Bourse française*) – каса, що збирала пожертви на підтримку незаможних емігрантів. Поряд із загальним шпиталем (*hôpital général*) він утілював організовану, упорядковану доброчинність, яку реформатори протиставляли безсистемній середньовічній милостині. Ця система соціальної опіки стала помітним складником женеvської моделі.

Найбільш суперечливим епізодом діяльності Кальвіна стала «справа Сервета». Іспанський лікар і богослов Мігель Сервет (Мішель Серве) заперечував догмат про Трійцю та критикував хрещення немовлят, чим накликав на себе переслідування і з боку католиків, і з боку протестантів. 1553 р. він прибув до Женеви, де був заарештований, засуджений за єресь і страчений через спалення [2].

Роль Кальвіна у цій справі є предметом дискусій. Кальвін активно виступав проти Сервета як богослов і свідок обвинувачення, вважаючи його вчення небезпечною єрессю; рішення про страту ухвалила міська рада, причому смертна кара за єресь відповідала тогочасному загальноєвропейському праву. Водночас саме причетність до страти лягла важкою тінню на репутацію реформатора [2].

«Справа Сервета» спричинила важливу полеміку про межі релігійної терпимості. Гуманіст Себастьян Кастельйо виступив із принциповим запереченням переслідувань за переконання, обстоюючи думку, що примушувати до віри й карати за неї неприпустимо. Ця полеміка стала однією з ранніх віх в історії ідеї релігійної толерантності в Європі.

З історико-релігієзнавчого погляду цей епізод показовий як свідчення того, що реформатори, попри власну боротьбу за свободу проповіді, здебільшого поділяли уявлення доби про неприпустимість релігійного інакодумства й про обов'язок влади захищати «істинну віру». Засудження Сервета було не виявом

особистої жорстокості Кальвіна, а вираженням загального духу часу, у якому ідея віротерпимості тільки народжувалася.

Полеміка навколо страти Сервета спонукала Кальвіна виступити з трактатом на захист права влади карати єретиків, а Теодора Безу – з окремою працею проти Кастельйо. Слід підкреслити, що страти за єресь у XVI ст. були поширеною практикою в усіх конфесіях: і католицька інквізиція, і протестантські влади вдавалися до подібних заходів. Тому женевський випадок не був винятковим за мірками доби, хоча саме він через постать Кальвіна набув особливого розголосу й символічного значення в подальших дискусіях про свободу совісті [33, с. 175–176].

Сервет не був єдиним випадком зіткнення Кальвіна з інакодумцями. Відомі також справи Жерома Больсека, який заперечував учення про передвизначення й був вигнаний, та інших опонентів. Ці епізоди окреслюють межі допустимого в женевській моделі: за всієї відкритості до релігійних емігрантів вона не передбачала свободи відхилення від прийнятого віровчення [33, с. 175–176].

Перебіг процесу над Серветом був складним. Заарештований у Женеві, Сервет постав перед судом міської ради; його справу розглядали з урахуванням думки інших реформатських кантонів, які підтримали суворий вирок. 27 жовтня 1553 р. його спалили на пагорбі Шампель поблизу Женеві. Цей акт, попри відповідність тогочасному праву, став однією з найтяжчих сторінок біографії Кальвіна й предметом гострої критики вже за його життя [33, с. 175–176].

Богословські погляди Сервета були радикальними навіть за мірками доби. У творі «Відновлення християнства» (*Christianismi Restitutio*, 1553) він відкидав традиційний догмат про Трійцю та критикував хрещення немовлят, претендуючи на повернення до «істинного», доникейського християнства. Такі погляди робили його ворогом усіх головних конфесій – і католицької, і протестантських.

Судовий процес над Серветом тривав кілька тижнів і супроводжувався богословською полемікою між обвинуваченим і Кальвіном. Женевська рада, перш ніж ухвалити вирок, звернулася по поради до інших реформованих кантонів – Цюриха, Берна, Базеля й Шаффгаузена, – які одностайно засудили

вчення Сервета. Це надавало виразного характеру спільного рішення швейцарського реформатства, а не лише особистої волі Кальвіна.

Полеміка навколо страти Сервета не вщухла з його смертю. Уже 1554 р. Себастьян Кастельйо опублікував (під псевдонімом) трактат «Про єретиків, чи слід їх переслідувати», у якому доводив, що примус і страти у справах віри суперечать духові Євангелія. Хоча сучасники здебільшого не підтримали Кастельйо, його виступ започаткував тривалу традицію обстоювання свободи совісті, яка набула справжнього значення вже в наступні століття [31, с. 163].

Щоб справедливо оцінити «справу Сервета», її слід розглядати на тлі загальної практики доби. У ті самі десятиліття католицька інквізиція в Іспанії та Італії спалювала протестантів, в Англії за Марії Тюдор палили реформатів, а по всій Європі страчували анабаптистів. Релігійне насильство було радше нормою, ніж винятком, і Женева в цьому сенсі не вирізнялася особливою жорстокістю; вирізнявся радше розголос, якого набула ця конкретна справа [31, с. 165].

Таким чином, Женевська модель церковно-суспільного устрою, створена Жаном Кальвіном, стала інституційним та правовим взірцем для всього європейського реформатства завдяки поєднанню чіткої структури служінь, розвиненої соціальної опіки та обов'язкової освіти. Її визначальною рисою було прагнення побудувати дисципліновану «святую спільноту» через суворий моральний нагляд консисторії, що хоч і призводило до тривалої боротьби за автономію церкви перед світською владою, завершилося повною перемогою реформатора. Попри внутрішні конфлікти та безкомпромісне ставлення до релігійного інакодумства (що яскраво проявилось у резонансній «справі Сервета»), Женева завдяки потужному притоку емігрантів та книгодрукуванню перетворилася на головний міжнародний осередок протестантизму, який продемонстрував тогочасному світові приклад інтенсивного, упорядкованого релігійного та суспільного життя.

3.5. Консолідація та поширення кальвінізму.

Розвиток реформатства у Швейцарії був би неможливий без постаті Генріха Буллінгера (1504–1575), який після загибелі Цвінглі очолив цюрихську церкву й керував нею понад чотири десятиліття. Буллінгер забезпечив стабільність цюрихської Реформації, був плідним богословом і завдяки величезному листуванню підтримував зв'язки з протестантами всієї Європи [1].

Вирішальною подією для єдності швейцарського реформатства стала «Цюрихська згода» (Consensus Tigurinus) 1549 р. – угода між Кальвіном і Буллінгером щодо вчення про Вечерю Господню. Узгодивши свої позиції, женевська й цюрихська традиції об'єдналися в єдину реформатську течію, відмінну як від католицизму, так і від лютеранства. Ця угода мала далекосяжне значення, остаточно оформивши реформатство як самостійний напрям протестантизму [1].

Богословську ідентичність швейцарського реформатства закріпили віросповідні документи – Гельветичні сповідання. Перше Гельветичне сповідання (1536) стало спробою сформулювати спільне віровчення швейцарських церков. Друге Гельветичне сповідання (1566), написане Буллінгером, набуло особливого авторитету: його визнали реформатські церкви не лише Швейцарії, а й інших країн, що зробило його одним із найважливіших віросповідних текстів реформатської традиції.

Таким чином, упродовж 1530–1560-х рр. відбулася внутрішня консолідація швейцарського реформатства: цвінгліанська й кальвіністська течії, спершу відмінні, злилися в єдину реформатську конфесію зі спільним віросповіданням. Ця єдність стала передумовою перетворення кальвінізму на міжнародну силу [1].

Генріх Буллінгер був не лише адміністратором, а й самостійним богословом. Він розвивав так зване завітне (федеральне) богослов'я, наголошуючи на єдиному завіті між Богом і людством, а його збірка проповідей «Декади» стала впливовим посібником реформованого віровчення, перекладеним кількома мовами. Завдяки велетенському листуванню Буллінгер підтримував зв'язки з

реформатами від Англії до Угорщини, що зробило Цюрих другим, поряд із Женевою, центром міжнародного реформатства [1].

Зближення женевської й цюрихської церков не означало порозуміння з лютеранами. Невдовзі після «Цюрихської згоди» спалахнула нова євхаристійна суперечка: лютеранські богослови, зокрема Йоахім Вестфаль, різко виступили проти реформатського вчення про Вечерю. Ця полеміка остаточно унеможливила єдиний загальнопротестантський фронт і закріпила окреме існування реформатської та лютеранської конфесій [35, с. 52].

Перше Гельветичне сповідання 1536 р. постало в Базелі як спроба виробити спільне віровчення швейцарських реформованих церков, а також у контексті марних сподівань на порозуміння з лютеранами. Показово, що укладена того ж року у Віттенберзі угода про Вечерю Господню (Wittenberg Concord) не охопила швейцарців, що вкотре засвідчило складність загальнопротестантської єдності [1].

Поділ протестантизму на лютеранську й реформатську течії, започаткований ще суперечкою Цвінглі й Лютера, виявився тривалим. Попри окремі спроби порозуміння, розбіжності в ученні про Вечерю Господню та в богослужбовій практиці залишилися нездоланими. Реформатська традиція, об'єднана «Цюрихською згодою», сформувала власну ідентичність із характерним наголосом на верховності Бога, простоті богослужіння та церковній дисципліні, чітко відмежувавшись від лютеранства [1].

Друге Гельветичне сповідання 1566 р., що виросло з особистого віросповідання Буллінгера, докладно й виважено викладало реформатське вчення – про Писання, Бога, провидіння, Христа, церкву й таїнства. Його поміркований, пастирський тон сприяв широкому визнанню: сповідання прийняли реформатські церкви Швейцарії, Шотландії, Угорщини, Польщі та інших країн, завдяки чому воно стало одним із найавторитетніших спільних віросповідних текстів усієї реформатської традиції [1].

Генріх Буллінгер не лише зберіг цюрихську Реформацію після катастрофи 1531 р., а й підніс її авторитет на загальноєвропейський рівень. У роки правління

католички Марії Тюдор в Англії Цюрих прихистив багатьох англійських протестантів-вигнанців, які згодом, повернувшись додому, перенесли реформатські ідеї на британський ґрунт. Велетенське листування Буллінгера, що налічувало тисячі листів, робило його одним із головних координаторів міжнародного протестантизму [1].

«Цюрихська згода» 1549 р. стала наслідком тривалих переговорів і взаємних поступок. Документ формулював спільне розуміння Вечері Господньої, яке відкидало і католицьке вчення про перетворення сутностей, і лютеранське вчення про тілесну присутність, водночас визнаючи дійсну духовну причетність вірян до Христа. Це компромісне формулювання дозволило об'єднати цвінгліанську та кальвіністську традиції в єдину реформатську конфесію/

Першому Гельветичному сповіданню 1536 р. передували спроби виробити ширшу протестантську єдність. Швейцарські богослови сподівалися узгодити свою позицію з лютеранами та з південнонімецькими містами, що мали власне віросповідання (Тетраполітану), проте розбіжності, насамперед щодо Вечері Господньої, залишилися нездоланими. Зрештою швейцарці пішли власним шляхом, закріпивши окрему реформатську ідентичність [33, с. 172].

Друге Гельветичне сповідання 1566 р. набуло справді міжнародного визнання. Спершу складене Буллінгером як приватне віросповідання, воно за сприятливих обставин було оприлюднене й схвалене реформованими церквами не лише Швейцарії, а й Шотландії, Угорщини, Польщі, Франції та інших країн. Його широке прийняття зробило цей текст своєрідним спільним знаменником міжнародного реформатства й символом досягнутої єдності [33, с. 172].

Важливо підкреслити, що реформатство XVI ст. трималося на двох центрах – Цюриху Буллінгера та Женеві Кальвіна й Бези, – які діяли узгоджено, але зберігали власні особливості. Саме їхня співпраця, закріплена «Цюрихською згодою», а не панування однієї людини чи міста, забезпечила життєздатність і гнучкість реформатської традиції. Тому називати її просто «кальвінізмом» можна лише з певним застереженням [33, с. 172].

Одним із найважливіших засобів поширення кальвінізму стала освіта. 1559 р. Кальвін заснував Женевську академію – навчальний заклад для підготовки пасторів і освічених мирян. Академія складалася з нижчої школи та вищої богословської школи й швидко перетворилася на провідний осередок реформатської вченості.

Женевська академія мала виразно міжнародний характер: до неї стікалися студенти з Франції, Нідерландів, Шотландії, німецьких та інших земель, які, повернувшись на батьківщину, ставали провідниками кальвінізму. Завдяки цьому Женева перетворилася, за відомим висловом, на свого роду «протестантський Рим» – духовну столицю міжнародного реформатства [1]. Першим ректором академії й найближчим соратником, а згодом наступником Кальвіна став Теодор Беза (1519–1605). Після смерті Кальвіна 1564 р. саме Беза очолив женевську церкву й упродовж кількох десятиліть керував реформатським рухом, обстоюючи його інтереси на європейській арені [37, с. 9].

Т. Беза відіграв ключову роль у систематизації кальвіністського богослов'я. Саме в його працях учення про передвизначення набуло чіткішого, логічно загостреного вигляду й посіло центральне місце в системі – тенденція, яку згодом називали «кальвіністською схоластикою». Так зусиллями Бези й наступних богословів кальвінізм оформився в розгорнуту віросповідну систему, готову до поширення й захисту.

Теодор Беза був не лише церковним керівником, а й визначним ученим. Він підготував наукові видання грецького тексту Нового Завіту, які вплинули на подальші переклади Біблії, а також низку богословських і полемічних творів на захист реформатства. Беза відіграв помітну політичну роль у Французьких релігійних війнах, виступаючи як один із провідників гугенотів і представник реформатів на релігійному діалозі в Пуассі 1561 р.

Женевська академія мала продуману навчальну програму, що поєднувала ґрунтовну гуманістичну освіту (мови, риторика, класичні автори) з богослов'ям. Її випускники роз'їжджалися по Європі як проповідники й організатори реформатських громад, нерідко в умовах переслідувань. Саме ця підготовлена в

Женеві когорта стала головним знаряддям поширення кальвінізму й перетворила невелике місто на потужний осередок міжнародного впливу [33, с. 175].

Женевська академія швидко зростала й згодом перетворилася на університет, що діє донині. Беза очолював і академію, і церкву Женеву впродовж кількох десятиліть після смерті Кальвіна, аж до початку XVII ст., забезпечивши тяглість традиції та її захист у добу загострення міжконфесійної боротьби [3, с. 178].

Женевська академія мала попередників і споріднені заклади в реформатській Швейцарії. Ще 1537 р. в Лозанні, що перебувала під владою Берна, було засновано вищу школу, у якій викладали, зокрема, П'єр Віре й Теодор Беза, перш ніж останній перейшов до Женеву. Мережа таких навчальних закладів забезпечувала реформатські церкви освіченим духовенством і робила франкомовну Швейцарію важливим осередком протестантської вченості.

Теодор Беза, виходець зі знатної бургундської родини й блискучий гуманіст, приєднався до Реформації 1548 р. і невдовзі став найближчим соратником Кальвіна. Серед його праць вирізняється «Таблиця передвизначення» (*Tabula praedestinationis*), у якій учення про обрання було подано у вигляді логічної схеми. Саме Беза систематизував і загострив кальвіністську доктрину, надавши їй чіткішого, подеколи раціоналістичного вигляду.

Женевська академія складалася з двох рівнів: «приватної школи» (*schola privata*) із семи класів для загальної освіти та «публічної школи» (*schola publica*) з викладанням богослов'я, давніх мов і вільних мистецтв. Заклад швидко набув розголосу: вже за перші роки кількість студентів сягнула багатьох сотень, серед них було чимало іноземців, які поверталися на батьківщину переконаними провідниками реформатства.

Женевська академія започаткувала цілу мережу реформатських навчальних закладів. Її модель наслідували протестантські академії в Гайдельберзі, Лейдені, Герборні та інших містах, що готували духовенство й чиновництво для реформатських спільнот Європи. Сама ж женевська академія згодом переросла в

університет, який діє донині, що засвідчує тяглість закладеної Кальвіном освітньої традиції.

Під проводом Бези женевська церква зберегла провідні позиції в міжнародному реформатстві й після смерті Кальвіна. Беза листувався з реформатами багатьох країн, брав участь у синодах, обстоював кальвіністську ортодоксію в численних суперечках і дбав про підготовку нового покоління проповідників, чим забезпечив тяглість традиції на десятиліття вперед [33, с. 180].

Отже, консолідація кальвінізму у 1530–1560-х роках та його перетворення на впливову міжнародну силу відбулися завдяки теологічному об'єднанню, освітній експансії та системній кодифікації вчення. Укладання «Цюрихської згоди» (1549 р.) між Ж. Кальвіном і Г. Буллінгером дозволило подолати внутрішні розбіжності щодо Євхаристії та злитися женевській і цюрихській традиціям в єдину конфесію, чию ідентичність остаточно закріпило Друге Гельветичне сповідання (1566 р.). Головним інструментом європейського поширення реформатства стала Женевська академія, яка готувала високоосвічені кадри проповідників для багатьох країн, а наступник Кальвіна Теодор Беза логічно вивершив та систематизував теологічну доктрину (зокрема вчення про передвизначення), перетворивши кальвінізм на чітку, стійку до міжконфесійної боротьби віросповідну систему.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ.

Методичний потенціал теми, присвяченої кальвіністській Реформації у Швейцарії, посідає одне з центральних місць у структурі вивчення історії Раннього нового часу. Цей історичний феномен не можна розглядати лише як локальне релігійне розгалуження, адже його наслідки фундаментально змінили політичну, правову та соціально-економічну архітектуру не лише тогочасної Європи, а й усього модерного світу. Навчальний матеріал пропонує учням глибокий погляд на те, як релігійна реформація трансформувала повсякденне життя, державне управління та ставлення людини до своєї праці.

Згідно з чинною навчальною програмою зі всесвітньої історії для закладів загальної середньої освіти, зазначений матеріал вивчається у 8 класі в межах Розділу 2: «Високе Відродження. Реформація в Західній Європі». На вивчення реформаційних рухів традиційно виділяється кілька академічних годин. У цьому контексті постать Жана Кальвіна та його швейцарський (зокрема, женевський) досвід законотворчості та реформування суспільства розглядаються як логічне продовження й водночас якісно новий етап протестантизму після німецького лютеранства [26].

Важливим методичним аспектом є те, що Женева 30–60-х років XVI століття виступає як унікальна історична модель, на прикладі якої вчитель може продемонструвати практичне втілення релігійної теорії в державне життя. Вивчення цієї теми дозволяє відійти від сухого викладу хронології та фактів і перетворити урок на аналітичне дослідження причинно-наслідкових зв'язків між ідеологією та суспільним прогресом.

Реалізація методичного потенціалу швейцарської Реформації передбачає формування в учнів 8 класу цілісної системи предметних та ключових компетентностей. По-перше, розвивається хронологічна компетентність. Учні вчаться не просто запам'ятовувати дати перебування Кальвіна в Женеві, а й синхронізувати ці події з процесами в інших європейських державах –

наприклад, із початком релігійних воєн у Франції, іконоборчим повстанням у Нідерландах чи королівською Реформацією в Англії під проводом Генріха VIII.

По-друге, вагоме місце посідає просторова компетентність. Робота з історичною картою дозволяє учням локалізувати територію Швейцарського союзу, простежити кордони кантонів і зрозуміти, чому саме Женева стала «протестантським Римом». Крім того, картографічні навички допомагають наочно побачити географічний вектор поширення кальвінізму: від маленького швейцарського центру до масштабного проникнення у Францію (гугеноти), Нідерланди, Шотландію (пресвітеріанство) та згодом – Новий Світ (пуритани).

По-третє, тема має потужний потенціал для розвитку логічної (понятійної) компетентності. Учні опановують складний понятійний апарат, який є базовим для розуміння європейської історії загалом. Такі терміни, як «абсолютна передвизначеність», «мирська аскеза», «пресвітер», «консисторія», «теократія», вивчаються не як ізольовані дефініції, а в контексті їхнього реального практичного функціонування в суспільстві.

Нарешті, найважливішим складником є громадянська та аксіологічна компетентність. Аналізуючи погляди Кальвіна на межі державної влади, автономію особистості та правосуддя, учні починають розуміти витoki сучасних концепцій прав людини та свободи совісті. Вони усвідомлюють, що обмеження державного диктату, яке сьогодні є нормою демократичних країн, закладалося саме під час гострих релігійно-філософських дискусій XVI століття.

Для ефективного розкриття теми та залучення учнів до активного навчання доцільно поєднувати традиційні методи з елементами проблемного навчання та критичного аналізу тексту. Враховуючи психолого-педагогічні особливості восьмикласників, матеріал не повинен подаватися у вигляді готових істин. Натомість учні мають самостійно приходити до висновків через організовану вчителем дослідницьку роботу.

Одним із найефективніших інструментів на етапі засвоєння нових знань є порівняльний аналіз. Для цього учням пропонується заповнити порівняльну Т-таблицю, яка допомагає чітко розмежувати ідеологічні та організаційні

відмінності між двома головними течіями протестантизму – лютеранством і кальвінізмом.

Критерії для порівняння	Лютеранство (Німеччина)	Кальвінізм (Швейцарія)
Доктрина спасіння душі	Спасіння досягається виключно через особисту щиру віру людини в Христа.	Ідея абсолютної передвизначеності: доля кожної душі заздалегідь вирішена Богом.
Етика праці та багатства	Праця розглядається як земний обов'язок для підтримання життя, багатство сприймається нейтрально.	Чесна праця – це форма служіння Богові, а фінансовий успіх є ознакою Божого благословення.
Організаційний устрій церкви	Церква підпорядковується світській владі (князям), зберігається ієрархія (єпископи).	Республіканський устрій: громада сама обирає керівників – пасторів та старійшин (пресвітерів).
Взаємини з державою	Світський правитель є главою церкви, релігія інтегрована в державну систему.	Держава має підпорядковуватися релігійній моралі й виступати захисником Божих заповідей.

Така деталізація допомагає підвести учнів до усвідомлення того, чому кальвінізм виявився набагато динамічнішим, рішучішим та привабливішим для тогочасного міського населення (бюргерства) та підприємців, ніж помірковане лютеранство.

Для формування інформаційної компетентності вчитель може організувати роботу з адаптованими історичними документами. Це дозволяє учням відчувати «дух епохи» та самостійно проаналізувати логіку реформатора.

Джерело 1. Із праці Жана Кальвіна «Настанови у християнській вірі» (1536 р.):

«Ми називаємо передвизначенням вічний задум Бога, у якому Він ухвалив, що має статися з кожною людиною. Адже Бог не створив усіх людей однаковими, але призначив одних до вічного життя, інших – до вічного прокляття... Ознакою Божого обрання до спасіння є чесне, праведне життя, успіх у своїй професії, ощадливість та відмова від марнославства й розкоші».

Блок запитань для аналізу джерела:

- У чому, згідно з текстом, полягає головна суть кальвіністського вчення про передвизначення душі?

- Якщо доля людини вирішена наперед, то чому, за логікою Кальвіна, людина не повинна просто байдикувати чи грішити? Що стає стимулом для активної діяльності?

- Подумайте, чому саме купці, ремісники та перші підприємці підтримали ідею про те, що успіх у професії є ознакою Божої любові.

Не менш актуальним є обговорення дискусійних аспектів кальвіністської Реформації у Швейцарії.

Модельний фрагмент уроку: «Женева за часів Кальвіна: ідеальне місто чи релігійна диктатура?»

Цей етап уроку побудований на принципах проблемного навчання. Його мета – показати складність та неоднозначність історичних подій, навчити учнів уникати однобоких оцінок та розвивати навички ведення дискусії.

Методика проведення та хід дискусії

Вчитель об'єднує учнів у дві групи «експертів-аналітиків», кожна з яких отримує пакет інформаційних карток, що висвітлюють різні сторони життя в тогочасній Женеві.

Перша група («Прихильники реформ»): Завдання групи – знайти та аргументувати позитивні наслідки діяльності Кальвіна. Учні аналізують факти про те, як у місті було подолано розгул злочинності та пияцтва, закрито гральні будинки, створено ефективну систему соціального захисту й допомоги бідним, відкрито нові лікарні та безкоштовні школи, а також засновано Женевську академію. Женева перетворилася на чисте, організоване та інтелектуальне місто, куди з'їжджалися освічені люди з усієї Європи.

Друга група («Критики теократії»): Завдання групи – охарактеризувати зворотний бік реформ, пов'язаний із обмеженням свобод. Учні досліджують суворі правила повсякденного життя: заборону танців, театрів, носіння яскравого одягу, золотих прикрас та вишуканих зачісок. Консисторія (церковний суд) контролювала приватне життя кожної родини, заходив у будинки без

попередження. Особливий акцент робиться на релігійній нетерпимості – наприклад, на трагічній долі вченого Мігеля Сервета, якого спалили на багатті за незгоду з релігійними догматами.

Після виступів обох груп учитель пропонує учням виконати інтерактивну вправу. На дошці малюється умовна шкала від -5 (Повна диктатура) до +5 (Ідеальне справедливе суспільство). Кожен учень має поставити свій стікер на ту позначку, яку вважає справедливою, обов'язково усно аргументувавши свій вибір одним реченням.

Цей прийом допомагає учням зрозуміти, що історичні лідери та їхні реформи часто поєднували в собі прогресивні прагнення з жорсткими методами їх реалізації, що є абсолютно характерним для реалій XVI століття.

Методичний потенціал теми суттєво посилюється завдяки виходу за межі суто історичної дисципліни. Вчитель може ініціювати інтеграцію з іншими шкільними курсами:

Суспільствознавство / Основи правознавства: Обговорення ідей Кальвіна про те, що держава не має права втручатися в сферу людської совісті, дозволяє проілюструвати витоки сучасного конституційного права, зокрема принципу відокремлення церкви від держави та забезпечення індивідуальної свободи громадян від узурпації влади посадовцями.

Економіка / Громадянська освіта: Звернення до знаменитої тези соціолога Макса Вебера про «протестантську етику та дух капіталізму» допомагає пояснити учням, як релігійні погляди безпосередньо вплинули на економічне піднесення Західної Європи. Ощадливість, чесність у партнерстві, відмова від марнотратства та постійне інвестування прибутків у розвиток справи стали основою для формування нової ринкової системи.

Таким чином, можна стверджувати, що методичний потенціал теми «Кальвіністська реформація у Швейцарії (30–60-ті рр. XVI ст.)» є багатовимірним інструментом у руках педагога. Його вивчення у курсі всесвітньої історії 8 класу дозволяє не лише забезпечити виконання державних

стандартів освіти щодо засвоєння фактичного матеріалу, а й активізувати аналітичне мислення учнів.

Використання компаративних таблиць, критичного аналізу першоджерел та проведення дискусій допомагає учням усвідомити складність історичного поступу, побачити глибинні витоки сучасної західної культури, права та економіки, що робить цей розділ програми незамінним для формування зрілої, критично мислячої особистості.

ВИСНОВКИ

Швейцарська Реформація 30–60-х років XVI століття постала як самобутній, поліцентричний історичний феномен, траєкторію якого визначив унікальний соціополітичний устрій Конфедерації. Поєднання широкої автономії міських магістратів із глибокою кризою системи військового найманства, антиклерикальними настроями та інтелектуальним впливом гуманізму створило специфічний простір для релігійного маневру. Західна історіографія має солідну традицію осмислення цих процесів, тоді як у вітчизняній науці досі відчувається дефіцит спеціальних монографічних розвідок. Опрацьований у роботі масив джерел – від богословських праць Ж. Кальвіна до нормативно-правових актів («Церковних ордонансів» та Гельветичних віросповідань) – дозволяє реконструювати цю епоху без застарілих історіографічних стереотипів.

Ідейним та інституційним фундаментом для майбутнього кальвіністського проєкту стала цюрихська реформація Ульріха Цвінглі. Саме вона утвердила для швейцарського протестантизму безумовний пріоритет Святого Письма, символічне розуміння євхаристії та модель тісної взаємодії церкви з муніципальною владою. Доктринальний розрив між Цвінглі та Лютером під час Марбурзького диспуту 1529 року остаточно відокремив швейцарський реформаційний вектор від німецького лютеранства, перетворивши його на самостійний європейський чинник.

Жан Кальвін, маючи ґрунтовну правову та гуманітарну освіту, зумів упорядкувати цей розрізнений реформаційний досвід і виступив головним систематизатором протестантської теології. У трактаті «Настанови у християнській вірі» він вибудував сувору й логічно завершену богословську систему, засновану на ідеях абсолютного суверенітету Бога, спасіння виключно через благодать, подвійного передвизначення та пресвітерсько-синодального устрою громади. Впровадження цієї моделі в Женеві через «Церковні ордонанси» 1541 року та діяльність Консисторії продемонструвало, що женеvський лад не був теократією у прямому сенсі. Кальвін послідовно розмежовував компетенції духовної та світської влад, а його колосальний вплив

на місто спирався на інтелектуально-моральний авторитет, а не на державні посади.

Внутрішня консолідація кальвінізму відбувалася в атмосфері жорсткого дисциплінування суспільства, символом якої став судовий процес і страта Мігеля Сервета у 1553 році. Цей прецедент унаочнив глибоку суперечливість ранньомодерної доби: якщо саме засудження інакодумця цілком відповідало тогочасному загальноєвропейському праву та релігійній ментальності, то викликана ним гостра полеміка (зокрема, виступи Себастьяна Кастельйо) заклала перші підвалини майбутньої європейської концепції віротерпимості.

Підписання «Цюрихської згоди» 1549 року та ухвалення Гельветичних сповідань дозволили цвінгліанській та кальвіністській течіям злитися в єдину реформатську церкву. Завдяки розгалуженій мережі Женевської академії та дипломатичним зусиллям Теодора Бези кальвінізм швидко переріс локальні швейцарські кордони. Зберігши політичну цілісність Конфедерації, він перетворився на найдинамічнішу міжнародну течію протестантизму, яка радикально переформатувала релігійне, правове, освітнє та політичне поле модерної європейської цивілізації.

Методичний потенціал цієї теми відкриває нові підходи до викладання всесвітньої історії у 8 та 10–11 класах, дозволяючи відійти від пасивного зазубрювання дат на користь критичного аналізу. Матеріали дослідження слугують готовим інструментом для реалізації ключових компетентностей Нової української школи – зокрема, через організацію лабораторно-практичних занять та кейс-стаді на основі першоджерел. Розбір таких гострих історичних прецедентів, як судовий процес над Мігелем Серветом чи конфлікти Кальвіна з міським магістратом Женеви, допомагає учням наочно простежити генезу прав людини, концептів толерантності та свободи совісті. Застосування цих матеріалів у форматі шкільних дискусійних панелей чи проблемних завдань спонукає школярів не просто фіксувати події минулого, а глибоко розуміти соціокультурні зсуви, які сформували правове та інтелектуальне поле сучасної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gordon B. The Swiss Reformation. Manchester ; New York : Manchester University Press, 2002. xxiv, 368 p.
2. Gordon B., Trueman C. R. (eds). The Oxford Handbook of Calvin and Calvinism. Oxford : Oxford University Press, 2021, 692 p.
3. Lindberg C. The European Reformations. 2nd ed. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 474 p.
4. MacCulloch D. Reformation: Europe's House Divided, 1490–1700. London : Allen Lane ; Penguin, 2003. 831 p.
5. McGrath A. E. A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture. Oxford : Blackwell, 1993, 358 p.
6. Naphy W. G. Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation. Manchester ; New York : Manchester University Press, 1994, 402 p.
7. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Видавництво УКУ, 2002. 412 с.
8. Балух В. О., Коцур В. П. Ранньомодерна Європа. Чернівці : Наші книги, 2016. 703 с.
9. Баханов К. Ігри у навчанні історії в школі. Харків: «Основа», 2013. 96 с.
10. Буено де Мескіта Брюс. Винайдення влади. Королі, папи і розквіт Заходу. К.: Лабораторія, 2025. 368 с.
11. Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. Київ: Наш Формат, 2016. 440 с.
12. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К.: Основни, 2014. 1464 с.: іл.
13. Дятлов В. О. Радикальна Реформація і релігійно-конфесійний регіоналізм в Європі в XVI ст. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 9. С. 309–318.
14. Дятлов В. О. Реформація XVI століття у Німеччині: між універсалізмом і націоналізмом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2002. Вип. 7. С. 356–364.

15. Історія європейської цивілізації. Епоха Відродження. Історія. Філософія. Наука і техніка / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2020. 528 с.
16. Кальвін І. Інституція або Навчання християнської релігії. Атланта-Торонто: Ukrainian Evangelical Alliance of North America, 1986. 238 с.
17. Каріков С. А. Зовнішньополітичний аспект конфесіоналізації у Священній Римській імперії в німецькій політичній публіцистиці другої половини XVI століття. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2010. Вип. 16. С. 285–289.
18. Лавренюк В. Сотеріологічні ідеї кальвіністського вчення. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 49. С. 77–84.
19. Лінч Дж. Середньовічна церква: Коротка історія. Київ, 1994. 492 с.
20. Лукашенко А. І. Дуалістичні релігійні уявлення Жана Кальвіна. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133. С. 91–93.
21. Лукашенко А. І. Християнський дуалізм як ідеологічна основа розпаду духовно–політичного симбіозу західноєвропейської цивілізації: лютеранство та кальвінізм. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 92-95.
22. Львова О. Л. Ідея влади в часи реформації: Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 76–84.
23. Мак-Грат А. Інтелектуальні витоки європейської реформації. Київ: Ніка-Центр, 2008. 343 с.
24. Мак-Грат А. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція. Історія від XVI до XXI століття. К.: Дух і Літера, 2017. 664 с.
25. Мортімер І. Століття змін: яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас. Харків: Ранок : Фабула, 2018. 448 с.
26. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

27. Налуцишин В. В. Свобода як основа розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Лютера, Ж. Кальвіна, Ж. Бодена та Т. Кампанелли. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 27. С. 8-9.

28. Нелепа Л. С. Вплив Реформації на сучасні цінності швейцарського суспільства. *Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі)»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя : АА ТанDEM, 2017. С. 186–193.

29. Нестеренко Л. До питання про характер та значення реформаційного руху у Франції в першій половині XVI ст. *Український історичний журнал*. 1987. №9. С. 132–139.

30. Омельченко А. В. Церква та релігійні вірування населення Європи напередодні Реформації. *Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі)* Запоріжжя: АА ТанDEM, 2017. С. 82–88.

31. Осмолівська О. Ю. Кальвіністська реформація в Женеві в період панування старої аристократії (1540–1554 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 162-166.

32. Протеро С. Вісім релігій, що панують у світі: чому їхні відмінності мають значення. Київ: Видавництво Букшеф, 2022. 464 с.

33. Райнгард, Ф. *Історія Швейцарії»: від початку до сьогодення*. К.: Темпора, 2013. 454 с.: іл.

34. Релігія в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: Монографія. За ред. А. Колодного і Л. Филипович. К. 2010. 239 с.

35. Стасенко С. Біля витоків сучасного лібералізму: ідеї Ж. Кальвіна і Дж. Локка про цивільне правління і свободу совісті. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 2. С. 50–56.

36. Фергюсон Н. *Цивілізація. Як Захід став успішним*. К.: Наш формат, 2018. 488 с.

37. Фролов М. О. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі)»: *матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя : АА Тандем, 2017. С. 8–9.
38. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш формат, 2018. 576 с.
39. Харламенков М. Християнська генеза лібералізму: від соціального вчення кальвінізму до Джона Лока. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філософія»*. 2024. №25. С. 63–69.
40. Хоружий Г. Протестантизм як результат європейської Реформації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 2. С. 105–119.